

Francuska revolucija 1793.-1794.: Revolucija protiv Crkve i Religija građanstva

Nujić, Pavao

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:322323>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Preddiplomski studij povijesti i pedagogije
Pavao Nujić

**Francuska revolucija 1793. - 1794.: Revolucija protiv
Crkve i Religija građanstva**

Završni rad
Mentor: doc. dr. sc. Dubravka Božić-Bogović
Osijek, 2012.

Sadržaj

Sažetak.....	1
Uvod.....	2
1. Revolucija protiv Crkve.....	4
1.1. <i>Avantura Razuma</i>	4
1.1.1. <i>Teror</i>	7
1.1.2. Emancipacija od tradicije.....	8
1.1.3. Konačnost?.....	9
1.2. Dekristijanizacija.....	10
1.2.1. Kampanja u provincijama.....	13
1.2.2. Skidanje svećeničkih činova i ikonoklazam.....	15
1.3. Borci za vjeru i otpor dekristijanizaciji.....	17
1.3.1. Oružani otpor.....	17
1.3.2. Pasivni otpor i građanski neposluh.....	18
2. Religija građanstva.....	21
2.1. Religija građanstva i kršćanstvo.....	22
2.2. Građanski kultovi i Republikanski kalendar.....	23
2.3. Kult <i>Razuma</i>	25
2.3.1. Festival <i>Razuma</i>	26
2.4. Kult <i>Mučenika Slobode</i>	27
2.5. Kult <i>Najvišeg Bića</i>	29
2.5.1. Festival <i>Najvišeg Bića</i>	30
Popis literature.....	32
Prilozi.....	35
Popis priloga.....	49

Sažetak

Druga godina Prve Francuske Republike vjerojatno je najprijeponije razdoblje Francuske revolucije. Rušenje monarhije, uspostava republike, rat s Prvom koalicijom, žestoki građanski rat, radikalizacija, vladavina Terora i općeg napada na Crkvu, samo su dio obilježja ovoga razdoblja. Radikalizacija, uglavnom uzrokovana neposrednom vanjskom opasnošću, očitovala se u obliku Terora, emancipacije od tradicije i uništenjem svega što ima veze s l’Ancien Régimeom. U ovom vrtlogu, Crkva je izgubila svoj položaj i vrlo brzo se u potpunosti našla pod etiketom kontrarevolucije. Kao reakcijski čimbenik u jednoj „preporođenoj“ Francuskoj koja odbacuje sve tradicionalno i zamjenjuje odbačeno novom, sekularnom ideologijom, ta ista Crkva postaje žrtvom Terora u obliku dekristijanizacije. Pokušaji iskorjenjivanja katolicizma imali su drastične različitosti u reakcijama naroda i to ovisno o regijama i gradovima. Negdje je ovaj čin prihvaćen s oduševljenjem, dok je u drugim dijelovima izbio oružani sukob zbog iste stvari – polarizacija francuskog društva bila je potpuna. Revolucionari su pokrenuli štovanje brojnih novih, građanskih kultova kako bi popunili nastalu religioznu prazninu. Novi kultovi bili su utjelovljenje revolucionarnih ideala, težnji i nadanja. Njihova izrazita heterogenost i vezanost uz određenu skupinu građana, onemogućila je sistematizaciju i opću raširenost. Unatoč tome, može se prepoznati pokušaj stvaranje nove religije koja je za zadaću trebala imati obnavljanje i podizanje općeg društvenog morala te konačno omogućiti ostvarenje „vladavine Vrline“ – vrhovnog cilja jakobinske ideologije.

Ključne riječi: Francuska revolucija, revolucija protiv Crkve, građanski kultovi, dekristijanizacija, teror

Uvod

„Ni jedna revolucija, koliko god drastična bila, nikada nije sadržavala potpuno poricanje onoga što joj je prethodilo. S čime revolucionari mogu raditi osim s idejama koje su naslijedili?“

(Collinson, 2008: 37)

Francuska revolucija nesumnjivo je jedan od najvažnijih događaja europske, ali i šire povijesti. Te turbulentne godine, pune raznih prevrata, označile su početak kidanja veza sa starim sustavom kao i rađanje novog – temeljenog na narodnom suverenitetu i ljudskom pravu. Za ostvarenje narodnog suvereniteta potrebna je demokracija, ili republikanska ili monarhistička, koja zamjenjuje apsolutizam i kralja kao jedinog suverena. Za ostvarenje takve demokracije i održavanje njenih institucija, potrebne su tri pretpostavke: društveni odnosi, pravovaljanost zakona i moralnost običaja. Primjeren odnos među njima određuje stabilnost poretka.¹ (Tocqueville, prema Barišić, 2005: 196-197).

Novi suverenitet počiva na ljudskom, a ne kako je to prije podrazumijevalo, božanskom pravu. Prosvjetiteljska misao zamijenila je primat tradicije. Ovim promjenama Katolička crkva u Francuskoj gurnuta je u drugi plan. Pokušaji njenog uključivanja u novo, civilno, demokratsko društvo i stvaranje konstitucionalne crkve, uzrokovali su osudu Svete stolice. Šizma koja je uslijedila, prema Vovellu (1989.), ostavila je duboke ožiljke u Francuskoj koji se osjete sve do danas.

Isti autor navodi kako je postupno antiklerikalno raspoloženje u revolucionarnoj Francuskoj raslo te je svoj vrhunac doseglo tijekom druge polovine 1793. godine te u prvoj polovini 1794. godine, uzrokujući pravu kulturnu revoluciju. Ovo je razdoblje II. godine Republike, vladavine *Terora* pod jakobincima i Robespierrom², razdoblje općeg rata, previranja odnosa između pretpostavki demokracije kao i *dekrizacijacije*.

Upravo je *dekrizacijacija* središnja tema ovoga rada, ali u poveznici sa svim ostalim procesima razdoblja od kojih je neminovno neodvojivo. Rad je podijeljen u dva velika dijela s više cjelina i podnaslova.

¹ Ove tri pretpostavke nisu istog stupnja – na vrhu se nalazi etički čimbenik u životu društva što znači da su običaji važniji negoli je to zakonodavstvo.

² Vladavina *Terora*, uspostavljena 5. 9. 1793. godine, bila je većinom provođena od strane jakobinskog kluba koji je tada imao središnju političku ulogu kao najjači klub među montanjarima. Maximilien Robespierre bio je njihov vođa kao najistaknutija politička figura i glavni ideolog. Njegova smrt 28. 7. 1794. označava kraj ovog razdoblja. Sama vladavina *Terora* imala je glavnu svrhu i cilj obranu Francuske i očuvanje tekovine revolucije, što je i uspjela primjenom brutalnim mjerama. Unatoč uspjehu, *Teror* uskoro postaje suvišan i kao takav biva osuđen na propast.

Revoluciju protiv Crkve, prvi dio rada, shvatio sam kao tri različita – međuovisna - procesa: ukidanje Crkve kao institucije, progon svećenstva i napad na vjeru. Složenost problema ne omogućuje identifikaciju istih jer, primjerice, progon svećenika i napad na vjeru kao takvu ne moraju biti povezani³. Naglasak je na odnosu novog društva i njegovih tvorevina prema ova tri segmenta Crkve, a posebice vjere jer je ona bila gorući problem ovog razdoblja⁴ te nemogućnosti pronalaženja zajedničkog jezika među istima što je uzrokovalo ovaj radikalni raskol. Teorijski pogled ovog problema ustanovljen je uglavnom na filozofiji Georga Wilhelma Friedricha Hegela. U ovom dijelu rada, također je opisana sama kampanja dekristijanizacije i otpori koje je ona izazvala. Drugi dio rada je temeljen na religiji građanstva – tom konglomeratu različitih kultova i uvjerenja koji su nastali uslijed ove radikalne vjerske revolucije. Za teorijsku podlogu ovog fenomena, kao i izvor samog naziva, koristio sam se dijelom, točnije poglavljem „Civilna religija“, iz Jean-Jacques Rousseauova poznatog djela „Društveni ugovor“. Pojašnjenje shvaćanja pojma religije građanstva i opravdanje njegova korištenja kao i opis njenih najvažnijih kultova glavni su predmeti ovog dijela rada.

Cilj rada je prikazati ovu *avanturu Razuma*, njene ideje, ostvarenje te konačne rezultate, kao i kratkoročne, ali i dugoročne posljedice koje je ostavila u nasljedstvo.

³ Postoje brojni primjeri jasnog i nedvosmislenog zadržavanja katolicizma unatoč rušenju lokalne crkve ili protjerivanju župnika.

⁴ Katolička crkva kao institucija napadnuta je već 1790. godine nacionalizacijom posjeda, a svećenstvo 1791. godine uvođenjem ustavne zakletve te progonom svih koji to odbiju. Do početka II. godine, Katolička crkva u potpunosti je bila izbačena iz Francuske i zamijenjena konstitucionalnom crkvom. Svećenici koju su položili zakletvu postaju konstitucionalni, dok oni koji to odbijaju postaju „tvrdokornima“. Sama vjera nije osporavana, bar ne službeno, sve do druge polovine 1793. godine kada kreće potpuna dekristijanizacijska kampanja i kada stradavaju i preostali konstitucionalni svećenici. Ovo se prvenstveno očituje uspostavom ateističkog kulta *Razuma*, premda je cjelokupna religija građanstva bila zamišljena kao smrtonosni udarac katoličkoj vjeri.

1. Revolucija protiv Crkve

Vovelle (1989: 15) o revoluciji protiv Crkve i dekristijanizaciji tijekom II. godine piše kao o:

...brutalnoj krizi savjesti, u kojoj elitističke ideje bude duboko ukorijenjene akcije narodne kulturne subverzije, gdje se emancipacijska ideja nameće silom, gdje se lomače auto- de -fea, izravna uništenja, miješaju sa podsmjehom, sa svetkovinama, sa snovima o idealnoj zemlji i novome čovjeku.

1.1. Avantura Razuma

Kada se *Razum*⁵ pomiješa sa strahom, kada se vrlina i opća volja⁶ ostvaruju u individualnosti, kada prosvjeta krene u borbu protiv vjere i praznovjerja, prozvanih *fanatizmom*, tada nastaje ovakva izopačena epizoda pokušaja stvaranja utopije vladavine *Razuma* na ruševinama carstva zabluda i praznovjerja. Na kraju ona sama zapada u fanatizam, sljepilo i negaciju svojih početnih principa i pretpostavki. U ishodištu ove epizode nema razuma, opće volje, općeg dobra niti oslobođenosti od fanatizma, zabluda, praznovjerja i manipulacije interesnih frakcija. Uzmemo li u obzir kontekst, možemo pretpostaviti da su temeljne pretpostavke ove kulturne revolucije zapravo svoje ishodište imale u političkoj naravi. Rušenje Katoličke crkve, brisanje vjere i protjerivanje klera iz revolucionarne Francuske, bio bi „šamar“ reakciji, posebice unutarnjoj.

Kler, koji je bio usko povezan s cjelokupnim sistemom *l'Ancien Régime*,⁷ ostao je kao njegova slika, podsjetnik i suradnik bivšeg, sada nepodobnog režima. Sam napad na *l'Ancien Régime*, prvenstveno se očitovao u rušenju i zabrani svih njegovih simbola⁸, ali i onoga što je podsjećalo na njega. Crkva je tada viđena kao neki urotnik, gdje je obmanjujuće svećenstvo u suradnji s despotizmom širilo zablude i praznovjerje među masama, kako bi zavaralo i obmanulo narod predajući ga poput stada ovaca u ruke despota. Tek na ovim temeljima mogao je despot utažiti svoju pohlepu i taštinu, koristeći nedostatak razuma kod svojih podanika.

⁵ Sam pojam *Razuma* opisan je u poglavlju 2.3. Kult *Razuma* (str. 25.)

⁶ Premda su sudionici same revolucije uglavnom navodili kako djeluju u ime „opće volje“, Edelstein (2009: 272), iznosi razmišljanje da je temelj svega u jakobinskom razdoblju bila prirodna religija koja nije izraz opće volje, nego prirodnog prava.

⁷ Francuska, Galikanska Crkva imala je poseban autonoman položaj unutar Katoličke crkve i kao takva bila je izrazito povezana s državom i osobom kralja, te je stoljećima bila jedan od osnovnih stupova identiteta Francuske i Francuza.

⁸ Prvenstveno kralja, plemstva, feudalizma, dvoraca i slično.

Premda je dobro poznata činjenica da je svećenstvo išlo pod ruku s despotima, moramo ipak promotriti dvije stvari. Prvo je postojanje opće mogućnosti vjerske obmane. Kult *Razuma* i *apostoli slobode*⁹ optuživali su katoličko svećenstvo kako su oni svojim propovijedima i svakojakim čudima obmanjivali narod. Vjerska bi obmana tada podrazumijevala podmetanje nečega „stranog“, „tuđeg“ i „lošeg“ u svijest naroda.

Kako može postojati obmana tamo, gdje svijest neposredno ima izvjesnost „same sebe“ u svojoj istini, gdje sama sebe posjeduje u svome predmetu – ona sama sebe u njemu pronalazi, kao i proizvodi.

(Hegel, 2000: 357)

Lagati i obmanjivati se može o osjetilnim i pojedinačnim stvarima, o događajima, podacima, proizvodima itd., ali u znanju o biti, u kojemu svijest ima neposrednu izvjesnost o samoj sebi, ne može se govoriti o mogućnosti obmane i podmetanja. Ukoliko nije bilo vjerske obmane, onda izvorište „suradnje“ moramo tražiti drugdje. Ako narod nije moguće obmanuti o znanju o samoj svojoj svijesti, onda preostaje jedino obmana o drugome, tj. obmana razuma i uvida. Takvo „obmanjivačko“ svećenstvo nastalo je na temeljima razuma i korisnosti, koristeći vjeru, točnije religiju i Crkvu, samo kao medij svoga djelovanja. Ovakvo izopačenje vjere počiva na površnim dogmama, primjenjivim samo u pojedinačnosti.¹⁰ Takve dogme svoju bit imaju u drugome i kao takve udaljavaju se od biti vjere. Ovime se stvara mreža zabluda i praznovjerja koje zauzimaju mjesto razuma, a narod bez razuma je bespomoćan protiv tiranije.

Ovdje dolazimo do druge bitne stvari, a to je zastupljenost svećenstva u omogućavanju despotizma. Nikako ne možemo tvrditi da su cjelokupan kler i Crkva bili u njegovoj neposrednoj službi, premda su bili sastavni i jedan od osnovnih temelja *l'Ancien Régime*a. Eventualno bismo mogli reći da kršćanska vjera u svojoj biti stvara pogodne temelje za njegovo ostvarenje¹¹, ali smatram da ovakvo objašnjenje nije realan prikaz stvari jer su se slične pojave dogodile u gotovo svim sustavima.¹² Pošto opća vjerska obmana nije moguća, treba prijeći na individualno i pojedinačno, zapravo na samo one dijelove klera koje možemo nazvati „obmaniteljskima“. Kao i svako ostvarivanje općeg, tako i u ovom slučaju postoje individualne volje i frakcije. Onaj dio

⁹ O *apostolima slobode* više u poglavlju 1.2.1. Kampanja u provincijama (str.13.)

¹⁰ Ovakvim naučavanjem vjera izlazi iz svog svijeta svijesti i počinje se baviti problemima razuma gdje se negira.

¹¹ Rousseau navodi kako je kršćanstvo „robotovska“ religija koja je svojim mentalitetom vrlo pogodno „tlo“ za razvoj tiranije.

¹² Tiranije i despotizmi uzdizali su se i padali diljem svijeta kroz povijest neovisno o kršćanstvu, tako da odrediti i osuditi kršćanstvo kao uzrok tome bilo bi besmisleno.

klera koji je odstupio od biti vjere i počeo težiti ka koristi postaje upravo ta „trula“ grana Crkve, taj simbol zablude, praznovjerja i iskorištavanja. Javljanje interesa stvara frakcije, a te interesne grupe dalje djeluju samo individualnom voljom narušavajući opći integritet i vjerodostojnost Crkve kao institucije. Jednostavnije rečeno, korupcija je udaljila ovu frakciju klera od vjere, pretvarajući je ni u što više od pijuna despota o kome ovisi.

Katolička crkva u Francuskoj uoči revolucije bila je najveći zemljoposjednik s neizmjenim bogatstvom i moći. Ruralni posjedi Crkve, koje su obrađivali seljaci, 1789. godine doprinosili su oko 100 milijuna livri godišnje u Crkvenu riznicu. Unutar same Crkvene hijerarhije postojala je velika razlika između visokog klera i seoskog svećenstva. Pariški biskup godišnje je imao pola milijuna livri prihoda, a niti drugi i što je još gore, brojni biskupi, nisu puno zaostajali. U drugu ruku, seoski svećenici živjeli su u maloj kolibi pored crkve obrađujući vrt te nisu bili imućniji od većine svojih župljana.¹³ Unatoč bogatstvima Crkve, velika većina svećenstva živjela je u bijedi kao i seljaci koji su uglavnom bili vrlo privrženi svojim župnicima. (Anderson, M., 2007: 145).

Dakle, iz svega ovoga lako možemo iščitati kako je uglavnom visoki kler bio utjelovljenje tog problema, uživanje pretjerane raskoši u ime vjere koja propovijeda skromnost, zauzimanje brojnih dužnosti bez ikakve namjere njihova vršenja.¹⁴

Louis- Sebastian Mercier, Francuski dramaturg i pisac toga doba, prosvjedovao je 1782. godine i ukazivao kako je Pariz pun svećenika i redovnika koji nisu služili niti Crkvi niti državi, a nisu bili okupirani ni sa čim osim beskorisnim i trivijalnim stvarima. (Betros, 2010.) Ako ovome shvaćanju dodamo još to da ti „beskorisni“ imaju velika bogatstva, ne čudi nas mržnja spram visokog klera, koja se kasnije rasplamsala poput požasti na sve njegove dijelove.

Razum je naslutio ovaj sveobuhvatni društveni problem, ali je nakon nekoliko uspješnih poteza prvih godina revolucije 1793. godine krenuo krivim putem. Njegova manifestacija u kultu *Razuma* i akcije protiv *fanatizma* u ovoj povijesnoj epizodi bile su također provedene određenim interesnim grupacijama i frakcijama. Višestruka podjela francuskog društva, koja je nastupila 1793. godine, ukazuje da ovo nikako nije mogao biti iskaz opće volje novog građanstva. *Razum*, zajedno sa svojim konspirativnim provoditeljima i huškačima ove kulturne revolucije¹⁵, izabrali su pogrešan pristup u

¹³ Prosječni seoski svećenik bio je sretan ako je imao više od 700 livri godišnjih prihoda.

¹⁴ Imamo primjere određenih pripadnika visokog klera koji su imali i do više desetaka dužnosti, a živjeli su u Versaillesu i nisu gotovo nikada posjećivali svoje biskupije.

¹⁵ Postoje brojne teorije o samim provoditeljima dekristijanizacijske kampanje jer ona nije nametnuta „odozgo“, nego je čak u provincijama išla uglavnom pored znanja Konventa i Odbora gdje je provoden najveći teror.

suzbijanju *praznovjerja*, ali i pogrešnu metu – vjeru kao takvu.¹⁶ Otvorenom borbom protiv vjere i svoje oprečnosti, *Razum* i njegove sastavnice pretvaraju se u negativnost – nasilje, moć, korupciju, zloupotrebu – i u konačnici sami postaju ono protiv čega su se borili. Kult *Razuma* možemo vidjeti kao manifestaciju Hegelova negativnog *uvida*. Tada uvid, razum i prosvjeta ne shvaćaju da negiraju sami sebe jer oni se ne mogu baviti nečime izvan uma.¹⁷ Definirajući sebe kao negativnog, *Razum* se otisnuo na misiju koja će dosegnuti vrhunac „bijesom uništenja“.¹⁸ Oni upadaju sami u svoju zamku, zamku koju su na početku postavili vjeri - tom tkivu praznovjerja i zabluda u njihovim očima. Sada su dekristijanizatori i *apostoli slobode* postali nova interesna grupacija unutar nove religije građanstva služeći novome gospodararu – *Teroru*.

1.1.1. *Teror*

Teror, taj konstrukt *Razuma*,¹⁹ izdao je vrlinu racionalnosti zanesen *fanatizmom* kojeg je pokušavao uništiti. On se hranio na onome što je uništio, a izbrisao je ono što ga je stvorilo²⁰. U njemu se vraća potlačeni fanatizam koji se očituje „orgijskim“ festivalima dekristijanizacije u zimu 1793./94. godine. Ovo je vrhunac duha revolucionarnog ikonoklazma, koji počinje ubojstvima kralja i plemstva, zatim slijedi oskvrnjivanje i zatvaranje crkava; od promjene imena toponima i građana do uvođenja novog sata i kalendara; od uništenja i razmještanja umjetnina do njihove rekontekstualizacije u novoosnovanim Nacionalnim muzejima gdje su trebali biti očuvani „uništeni“²¹. U daljnjim se zapletima ikonoklastička akcija okrenula samoj sebi – ikonoklazma je bila na izravnom udaru ikonoklazmije. Brisatelji su obrisani, dvadeset i četvero satni dan je

¹⁶ Početkom 1794. godine svećenstvo gotovo više nije ni postojalo u revolucionarnoj Francuskoj, oni koji su ostali skrivali su se i nisu provodili nikakvu službu.

¹⁷ „Prosvjetiteljstvo nije tako prosvjeđeno u vezi samog sebe.“ (Hegel, prema Comay, 2011: 64)

¹⁸ Fanatičko uništenje drugoga temeljeno na netolerantnosti ili možda uništenje radi prevladavanja? Friedrich Nietzsche (2009.) smatra da je potrebno uništiti i prevladati staro da bi se stvorilo novo, bolje, savršenije. Promatrajući tijek revolucije protiv Crkve možemo primijetiti da je *Razum* krenuo od posljednje, da bi na kraju završio na prvoj pretpostavci.

¹⁹ *Teror* je trebao biti glavno oružje *Razuma* kojim će stvoriti „vladavinu *Vrline*“ – utopijsko društvo kakvom su se jakobinci, nadali. *Vrlina* i *Teror*, prema Robespieru, bili su međusobno ovisni. Jedno bez drugoga bili bi beskorisni, jer je *Vrlina* bez *Terora* previše blaga, slaba i kao takva nemoguća, dok je *Teror* bez *Vrline* oličenje čiste brutalnosti koje nema svrhu.

²⁰ „Od svih praznovjerja, nije li najopasnije mrziti bližnjega zbog njegova mišljenja? ... nije li razumnije obožavanje praznovjerja, negoli mrziti i progoniti svoga brata?“ (Voltaire, 1997:103)

²¹ U nemogućnosti praćenja koraka Revolucije, revolucionarni artefakti postajali su automatski zastarjeli, a kao takvi trebali su biti odmah uništeni. Njihovo uništenje bilo bi obilježeno, sakralizirano i ovjekovječeno – ruševine su pohranjivane u oskvrnjenom obliku kao simbol prevladanoga i prošlog. Godine 1793. na naredbu Konventa brončana tabla koja je predstavljala prvu Deklaraciju prava čovjeka i građanina i bakrena tabla Ustava iz 1791. godine bili su izvađeni iz temelja kipa *Slobode* i obredno uništeni te naposljetku pohranjeni kao „povijesni spomenici“. (Comay, 2011: 62-63)

vraćen, a Robespierre proglašava ateizam²² *fanatizmom*. Krug se nastavljao, novo je uništavalo staro – kip *Ateizma* spaljen je na festivalu *Najvišeg Bića*. (Comay, 2011: 62-68) Proces se nastavljao dalje sve do 1801. godine i reinstalacije katoličke Crkve u Francuskoj, kada je krug zatvoren.

1.1.2. Emancipacija od tradicije

Civilno društvo je strašna moć koja uvlači čovjeka u njega samog, a zuzvrat od njega dobiva čovjeka koji radi za njega, čovjeka koji mu duguje sve i čovjeka koji sve radi u nečije ime - ime civilnoga društva. Opasnost se javlja kada takvo društvo dođe u stanje neobuzdane aktivnosti, kada ima sklonosti širiti se beskonačno ili kada je ugroženo. U takvom stanju svi interesi pojedinca su podređeni društvu koje briše privatnu sferu građana, subjektivitet i tradiciju.²³ Ovakva „bezbožna“ država „etičkog“ svijeta, za Hegela je znak velike opasnosti jer etički ateizam, koji preuzima socijalnu stvarnost čovjeka, znači konačnu osudu i propast povijesti tradicije. (Hegel, prema Ritter, 1982: 81) Ovakva emancipacija od tradicije kroz povijesni lom, revoluciju, moguća je bila samo u državi kao što je Francuska, gdje nije postojala duhovna sloboda i to unatoč tome što je bila središte prosvjetiteljske misli.²⁴ Francuska revolucija došla je na temeljima prosvjetiteljstva, ali prije emancipacije duha koji je bio potreban kako bi ona došla na plodno tlo i ostavila trajan sustav. Prema riječima Julesa Micheleta:

Revoluciji su falili temelji. Nedostajala joj je religijska revolucija... iz koje je mogla izvući potporu, snagu i dubinu.

(Michelet, prema Comay, 2011: 57)

Upravo zbog toga Francuska revolucija nastala je na temeljima negiranja zatečenog stanja, kroz godine uviđajući nemogućnost suživota s kršćanstvom. Alexis de Tocqueville (2011: 138) navodi razloge ovog kritičnog razdora civilnog i crkvenog društva. Crkva je bila osnovana prvenstveno na tradiciji, a kao takva neminovno je izgubila svoje mjesto u novom sustavu koji je bio emancipiran od nje same. Prvenstvo autoriteta nad individualnim razumom i hijerarhije nad ravnopravnosti, također su bili

²² Kult *Razuma* bio je po svojoj naravi ateistički – ovime je osuđen i sam kult koji sada poprma novi izgled uvođenjem *Najvišeg Bića*.

²³ Hampson (2006: 223) u ovakvoj ideji društva, koju su posebice razradili Robespierre i Sain-Just, vidi nacrt dvadeset stoljetnog totalitarizma. Sistem u kojem država postaje svemoćna, izvorom svakog morala i koja zahtijeva vrhovnu odanost ima vrlo moderan izgled. Individua više nema nikakvih prava u odnosu na društvo, koje postaje izvorom svih prava. Obitelj postaje glavnim protivnikom sustava jer u njoj vide najvećeg protivnika apsolutne odanosti državi, a ideologija apsolutnosti tjera svoje pristaše u rat do kraja – u ovom slučaju apsolutni moral protiv tiranije – gdje se ne bi moglo stati dok i zadnje „zlo“ na svijetu nije istrijebljeno.

²⁴ Prosvjetiteljstvo nikada nije moglo u potpunosti zaživjeti u takvoj sredini gdje nedostaje duhovna sloboda.

vrlo bitni čimbenici u njihovu neslaganju. Izostanak duhovne slobode i velika politička vezanost Crkve za *l'Ancien Régime*, onemogućili su bilo kakav kompromis i stoga naveli Revoluciju na pomisao kako mora prvo uništiti crkvene institucije da bi mogla napasti državne.²⁵ Sekularizacija je bila potpuna, uvođenjem prava čovjeka sva su ostala prava i ovlasti izgubila pravovaljanost i vjerodostojnost pa je s time nestalo i božansko pravo, a s njim i taj ogromni utjecaj religije.²⁶

1.1.3. Konačnost?

Ovaj cjelokupni pokret dekristijanizacije, u konačnici nije potpuno ostvario svoj cilj, premda je ostavio duboke ožiljke na društvenom tijelu Francuske. Katolička svijest ostala je na dovoljno visokoj razini u narodu kako bi se omogućio katolički odgoj tijekom cijele revolucije. Revolucija nije uspjela srušiti temelje na kojima će se kasnije obnoviti katolička vjera. (Jedin, 1978: 385) Na primjeru dekristijanizacije i otpora prema njoj možemo prepoznati sukob ideologija Machiavellia i Montesquiea (prema Barišić, 2005: 193) - sukob zakona kao moći protiv njegove nemoći naspram običaja, a manifestiranog u borbi središnje vlasti, njezinih agenata, *apostola slobode* i pojedinih „makijavelističkih“ lokalnih političara protiv običaja naroda, posebice u provincijama, i njegove vezanosti uz tradiciju i vjeru.

...bila je to epizoda bez sutrašnjice...

(Vovelle, 1989: 163)

Epizoda bez sutrašnjice možda, ali cjelokupan je proces postavio klicu sekularizacije koja je ubrzano rasla tijekom 19. stoljeća. Premda je katolicizam uskrsnuo i bio obnovljen, ovaj proces uzrokovao je mnoge sustavne društvene promjene koje su ostale, pa tako sve do danas suoblikuju mentalitet ljudi u Francuskoj, ali i šire:

²⁵ Crkvene institucije su služile kao osnova i model državnim.

²⁶ Suživot religijskog i političkog društva nije nemoguć, premda su oni u osnovi različiti i ne mogu biti vođeni istim principima i pravilima. Crkva se „upetljala“ u politiku, ali njezina vokacija niti priroda to ne traže od nje niti je određuju kao takvu. Konstitucionalni biskup Henri-Baptiste Gregoire vidio je u novome demokratskom društvu praktična načela i ideale, pokušavajući pomiriti ove dvije zaraćene strane. Sudbina njegove Crkve jasno nam daje do znanja da je trenutačni kompromis u tom vremenu bio nemoguć. Njegove ideje bile su daleko ispred svoga vremena. (Küng, 2007: 199) Katolička crkva tek je 1963. godine izdala prvi službeni dokument „*expressis verbis*“ u kojem se spominju osnovna ljudska prava i dužnosti koje iz njega proizlaze. Drugi vatikanski koncil (1962.-1965.) prepoznao je pravo autonomije svjetovnih stvari. Ovakve ideje još su bile vrlo strane duhu Katoličke crkve krajem 18. stoljeća, više od stoljeća i pol ranije. (Matulić, 2005: 17) Walton (2009: 195) iznosi kako je upravo ova „nespremnost“ Crkve, te posljedično i njena nemogućnost da kao središnja moralna i obrazovna institucija održi civilne vrijednosti i socijalnu disciplinu u razdoblju 1789. – 1792. godine, uzrokovala pokušaj regeneriranja nacionalnog morala 1793.-1794. godine prekidanjem sa tradicijom.

Umjesto kršćanske vjeroispovijesti, ploča s ispisanim ljudskim pravima. Umjesto crkvenog prava, ustav države.

Umjesto križa, trobojnica. Umjesto krštenja u crkvi, ženidbe i pokopa, registar građanskog statusa. Umjesto svećenstva, učiteljstvo.

Umjesto oltara i misnog slavlja, oltar domovine, na koji domoljub ima položiti i svoj život. Umjesto vjerski obojenih mjesta, gradova i ulica, domoljubna imena.

Umjesto štovanja svetaca, štovanje junaka, mučenika revolucije. Umjesto Te Deuma, Marseillaise.

Umjesto kršćanske etike, prosvijećena etika građanskih vrlina i društvene harmonije.

(Küng, 2007: 198)

1.2. Dekristijanizacija

Premda Vovelle (1989.) i Soboul (1966.) iznose kako je dekristijanizacija u ovom razdoblju provedena mimo Konventa²⁷, što bi značilo poglavito „odozdo“, smatram da se ipak mogu prepoznati dvije struje dekristijanizacije, „odozgo“ i „odozdo“²⁸.

Prva bi bila provedena od strane vlade i Konventa, a druga ona koju su provodili sankiloti, deputati, apostoli *slobode* i slično. Prvu ćemo prozvati *vladina*, a drugu *apostolska* dekristijanizacija kako bismo ih jednostavnije mogli razlikovati.

Kako opravdati ovakvu podjelu? Cjelokupni proces borbe protiv Crkve i vjere u Francuskoj bio je izrazito heterogen i trajao je cijelim razdobljem Revolucije. Brojne radikalne napade na Crkvu uzrokovala je upravo neposredna potreba, primjerice nacionalizacija posjeda i skidanje zvona s crkava. Ovakve poteze provodila je vlada, propisujući zakone u centru i slanjem agenata kako bi ih proveli, a možemo ih pratiti od početka Revolucije, ali i tijekom II. godine Republike. Upravo ove godine vlada je napravila najveći udar u odnosu na katoličku vjeru – uveden je novi kalendar i propisan je zakon kojim se svaka općina može u potpunosti odreći katolicizma. Uz ovaj, možda najvažniji trenutak cjelokupne dekristijanizacije i revolucije protiv Crkve, bitno je još i

²⁷ Ustavno-pravna skupština Francuske Republike u razdoblju od 1792. do 1795. godine

²⁸ Ako gledamo cjelokupnu Francusku revoluciju možemo ju podijeliti i na dekristijanizaciju u užem i širem smislu. Gledano u širem smislu ona započinje nacionalizacijom posjeda, a u užem smislu je epizoda od šest mjeseci na prijelazu 1793. i 1794. godine kada je bila najintenzivnija. Ovakvu podjelu dekristijanizacije ponudio je Vovelle (1989.) Premda je u ovom radu orijentacija prvenstveno na ovo drugo razdoblje, ipak je bilo potrebno nju uključiti u širi proces radi boljeg razumijevanja jer ta prva dekristijanizacija nije prestala s djelovanjem kada je nastupila druga. Ovime bi zapravo označio *apostolsku* dekristijanizaciju kao jednu „epizodu“ *vladine* koja je trajala tijekom cijele revolucije, ali epizodu koja je bila u kontrastu i sukobu s cjelinom.

potpuno ukidanje kao i deportacija ostataka klera te uspostava kulta *Najvišeg Bića* od strane vladajućih. Ovaj tip bio bi *vladina* dekristijanizacija – kada centralna vlast propisuje zakone koji su usmjereni, između ostalog, i na eradikaciju Crkve i katolicizma. O ovim će akcijama više biti riječi u dijelu koji govori o religiji građanstva, dok će ovo poglavlje pripasti opisu *apostolske*, epizodne, dekristijanizacije.

Apostolska dekristijanizacijska kampanja počinje u proljeće 1793. godine u Pariškoj Komuni pod vodstvom Pierre Gaspard Chaumettea i Jacques Héberta.²⁹ Njihove antiklerikanske novine *Le Père duchense* bile su glavno sredstvo propagande koja je postavila temelje kasnijih akcija. (Anderson, 2007: 150) Ovaj proces odgovarao je kretanju koje se naročito ocrtavalo poslije stupanja sankilota u politički život. Što je nagnalo prosječnog sankilota da se prikloni ovakvom radikalnom procesu?

Soboul (1966: 267) navodi nekoliko razloga: antireligiozni osjećaji, potreba nacionalne obrane, strah od reakcije, panično traženje krivca i suradnika, ekonomski aspekt potrage za kovinama – srebrom, zlatom i sl.

Mnogi patrioti, posebice nakon pada monarhije,³⁰ pretpostavili su kako je potrebno istrijebiti katolicizam radi napretka Revolucije. U svibnju 1793. godine Komuna u Parizu ukinula je plaće svojem svećenstvu, zatvorila crkve i natjerala oko 400 svećenika da se odreknu čina. Zahtijevali su također da se katedrala Notre Dame pretvori u hram *Razuma*. (Anderson, 2007: 150) Pokret je dosegao vrhunac kada se pariški nadbiskup Jean-Baptiste Joseph Gobel, pod neposrednim utjecajem Chaumettea, 7. 11. 1793. odrekao čina i kada su mu se u tome pridružili veliki vikari kao i ostatak pariškog svećenstva. Tri dana kasnije, pod pokroviteljstvom Konventa, održana je proslava u čast *Razuma* u katedrali Notre Dame, koja je istom prilikom posvećena u njegovo ime. (Vovelle, 1989: 16-17) Brojne frakcije i grupacije vodile su međusobno političku borbu, često koristeći upravo ovaj problem u svrhu ostvarivanja svojih ciljeva. Manje političke ličnosti, poput Prolia, Desfieuxa, Pereira i Dubuissona, pokušavale su steći popularnost na temelju dekristijanizatorske kampanje u Parizu što je izazvalo reakciju revolucionarne vlade.³¹ Upravo ovakvi pokušaji stjecanja popularnosti i političkog probitka, koristeći teror i

²⁹ Članovi kordeljerskog kluba koji su imali velikog utjecaja na sankilote. Predstavljali su radikalnu struju tog kluba koji se zalagao za oštri egalitarizam provođen terorom. Uz to bili su jedni od vodećih ateista u Konventu i zagovaratelja kulta *Razuma*. (vidi sliku br. 1 i 2)

³⁰ Svećenstvo je bilo monarhijsko, a naginjali su uglavnom žirodincima i federalizmu – svemu što je u II. godini odbačeno.

³¹ Optuženi su kao kontrarevolucionari koji narušavaju nacionalno jedinstvo.

dekristijanizaciju, nagnali su montanjarske³² prvake da osude cjelokupnu *apostolsku* dekristijanizaciju. (Hampson, 2006 :216-217)

Apostolska dekristijanizacija okarakterizirana je kao manifestacija brutalnosti i fanatizma, gdje su teror i uništavanje provedeni bez ikakvog nazora, a posebice se to uočavalo i očitavalo u provincijama. Centralna vlast, kao reakciju na nasilje, proglasila je slobodu vjeroispovijesti 8. 12. 1793.³³ (Anderson, 1908: 137) Ovaj dokument trebao je spriječiti samovoljno provođenje dekristijanizacije i njenu zlouporabu u sebične svrhe, a samim time je i *apostolsku* dekristijanizaciju dobrim dijelom stavila izvan zakona. Premda su vladajući također provodili dekristijanizaciju, upravo ova metoda bila je odlučujuća da sukobi ove dvije struje.

Onaj koji hoće spriječiti ispovijedanje vjere fanatik je kao i onaj koji služi misu... riječi su Robespierrea koji je označio rušenje oltara kao kontrarevolucionarnu zamaskiranu demagogiju.³⁴ (Soboul, 1966: 271) O sličnom problemu progovorio je i Georges Danton, jedan od najutjecajnijih političara ovog razdoblja i vođa struje „umjerenih“, oštro istupajući pred Konventom protiv progona, prolijevanja krvi i vjerskih maskarada, zahtijevajući da se postavi granica.³⁵ Pod ovakvim pritiscima s vrha, Chaumette je bio prisiljen progurati slobodu vjeroispovijesti i unutar Komune.³⁶ Unatoč tome crkve su ostale zatvorene,³⁷ svećenstvo raščinjeno, a *apostolska* dekristijanizacija nastavila je svoje djelovanje zakukuljeno izvan Pariza. (Soboul, 1966: 271)

³² Montanjarci (fra. *La Montagne* – planina) su dobili ime prema svome položaju u Konventu jer su sjedili na najvišim klupama i činili su heterogenu skupinu lijevih političara koje je ujedinjavala opozicija prema vladajućim žirodincima (kluba koji je bio na vlasti od početka Revolucije). Godine 1793. preuzeli su vlast od žirodinaca i od tada pod vodstvom nekoliko istaknutih političara, poput Jean-Paul Marata, Georges Dantona i Robespierrea provode radikalnu politiku. Uskoro je uslijedio razdor na više skupina koje su se sukobile.

³³ Premda se u istom dokumentu ogradila od moguće interpretacije da je ovaj dokument trebao zaštititi svećenstvo ili dopustiti propovijedanje *fanatizma*.

³⁴ Premda se u prvu ruku čini kao potpuno revolucionaran čin, dekristijanizacija je potencijalno bila pogubna za samu Revoluciju. U trenutku rata s Prvom koalicijom, ona je stvarala dodatne nepotrebne razdore unutar društva i oružane pobune te gurnula brojno, do tada neutralno, stanovništvo u okrilje kontarevolucije.

³⁵ Jakobinci su uglavnom bili žestoki protivnici ateizma, kao i praznovjerja.

³⁶ Bez obzira što su se trenutno pokorili, sankiloti su se ovime drastično udaljili od vlade koju su do tada podržavali, ali i održavali. Njihovo viđenje nastavka revolucije bilo je kroz još drastičniji teror i dekristijanizaciju, u čemu ih je vlada spriječila. (McPhee, 2002: 145)

³⁷ U Parizu su sve crkve bile zatvorene ili pretvorene u hramove *Razuma*, ali u regionalnoj Francuskoj zapravo je vrlo nizak postotak općina zatvorilo svoje crkve trajno. Mnogo je više crkava bilo zatvoreno na određen razdoblje, uglavnom pod pritiskom direktne dekristijanizacije, te su kasnije ponovno otvarane nakon popuštanja pritiska. (Vovelle, 1989: 50-52)

1.2.1. Kampanja u provincijama

Pokret dekristijanizacije u provincijama bio je drugačiji od onoga u Parizu. Dok je u centru prevladavala politika, pokretali su je i gušili pojedinci, u drugim je krajevima problem daleko složeniji. Ona se i javila prije u departmanima i okolici Pariza, nego u samom središtu. Vovelle (1989: 17) navodi kako je „najveća sablazan“³⁸ nastala u seoskim općinama pariške oblasti, odakle su delegacije seljaka u obliku maškara donosile ostatke *fanatizma* i praznovjerja i izjavljujući kako se odriču vjere, te kako će od sada poštovati samo kult *Razuma*. Isti autor navodi ovo kao početak dekristijanizacije u užem smislu, praćene od rujna 1793. do kolovoza 1794. godine. Opisuje ju kao pokret koji nije nametnut, ali koji nije ni spontan, nego više kao pokret federacija iz 1790. godine, kao impuls koji se širio, negdje prihvaćen, negdje odbijen, ovisno prema mjestu. Hufton (1998: 312) smatra kako je dekristijanizacija započela u Parizu, te je od tamo izvezena preko službenika. Ovo objašnjenje uklapa se u širu sliku procesa *apostolske* dekristijanizacije, ako uzmemo da je njeno ideološko središte Pariz, a nakon što ju je i on prihvatio krenulo je brzo širenje preko službenika u svim smjerovima. Tko su bili ti službenici, ti *apostoli slobode*? Jesu li oni sami djelovali te na koji su način djelovali?

Prvenstveno su ih činili *représentant en mission* (vidi sliku br. 3), poslani iz Pariza, koji su djelovali kao pravi apostoli – šireći i propovijedajući nove ideje, ideale i ciljeve, čitajući zakone i provodeći naloge vlasti. Uz propovijedanje, njihova glavna zadaća bila je zapljena crkvenog srebra, zlata i ostalih kovina – posebno zvana – za vojne svrhe. Ova mjera, premda je predstavljala izravan udarac na Crkvu, bila je izazvana trenutnim potrebama nacije i nije imala za namjeru napad na svećenstvo ili vjeru. Unatoč nalogima vlade i ograničenjima, neki su radili na svoju ruku provodeći nasilnu dekristijanizaciju i teror. Upravo su oni bili njeni pravi agenti – rušeći crkve, raščinjavajući svećenstvo, provodeći ikonoklastičke manifestacije, zatvarajući sve koji bi bili zatečeni s nekim religijskim obilježjem te ubijajući one koji bi imali neke veze s tvrdokornim svećenicima.³⁹ Pored *représentant en mission*, važnu pojedinačnu ulogu imali su i lokalni „makijavelistički“ službenici i političari, koji su pod utjecajem „propovijedi“ ili iz čistih

³⁸ Unatoč početnim epizodama sredinom 1793. godine, *Razum* ostaje još nekoliko mjeseci marginalan, a u velike dijelove Francuske nije nikada ni došao. U početku dekristijanizacije nije napadana vjera, uglavnom su metom bili Crkva i svećenstvo. Tek kasnijom radikalizacijom i širenjem ateističkog kulta *Razuma* pred kraj 1793. godine i sama vjera dolazi na repertoar uništenja. (vidi sliku br. 4).

³⁹ Jedan od poznatijih pojedinaca bio je Antoine Louis Albitte koji je rušio zvonike i napravio posebni dokument za učinkovito raščinjavanje svećenika. Uz njega su djelovali i brojni drugi, kao što su Joseph Fouché u Nieveru i Claude Javogues u departmanima oko Lyona, koji su se mogli „podičiti“ velikim crkvenim plijenom, zabranama pogreba i slično. (Vovelle, 1989: 52) (McPhee, 2002: 127)

sebičnih razloga stjecanja popularnosti i političkog probitka pristupali nasilnoj dekristijanizaciji. Oni su mahom bili izvan svake kontrole centralne vlasti i djelovali su na svoju ruku, često protuzakonito. U provođenju svojih namjera uglavnom su se oslanjali na lokalne sankilote i jakobince. Ti isti provodili su većinu „teškog“ posla, kao što je uništavanje kipova i svetišta uz ceste, oskvrnjivanje crkava i njihovo pretvaranje u skladišta, staje i slično, te skidanje zvona. (Vovelle, 1989) (McPhee, 2002: 127-128) (Hufton, 1998: 312) (Anderson, 2007: 150)

U slučaju otpora stanovništva koje je ostalo vjerno Katoličkoj crkvi, u pomoć su pozivane obližnje *armées révolutionnaires*. Njih je bilo ukupno 45 brojeći između 30 000 i 40 000 ljudi, a djelovale su u 56 departmana.⁴⁰ Djelovale su u malim grupama od 10 ljudi, ali i u vojskama do 7000 ljudi, sastavljene od sankilota, fanatika i bjegunaca od zakona - bile su utjelovljenje revolucionarnog zanosa. Sijali su teror na svojim misijama, uništavajući sve što je predstavljalo vjeru, istrjebljujući kontrarevolucionare, prikupljajući poreze i hranu za gradove i vojske. (McPhee, 2002: 128)

Anderson (2007: 150), donosi opis jedne njihove ekspedicije. Krenula je iz Pariza, brojeći 3000 ljudi, prema južnim departmanima preko Auxerre. Tijekom putovanja počinili su brojna zvjerstva na crkvenim posjedima – razbijali su vrata crkava, rušili oltare, kipove i slike te uzeli sve što je imalo bilo kakvu vrijednost. Kod Auxerre, podijelili su se na manje skupine kako bi nastavili pljačkati obližnje kapelice i crkve, čak se penjući na krovove odakle su bacali svete predmete. Akciji su se pridružili i mladići iz Auxerre pa su se zajedničkim snagama potrudili da od kršćanstva u gradu i okolici ne oстане ništa, uključujući lijepe i stare umjetnine i religijske objekte. U tjedan dana postigli su cilj – od katoličke vjere u regiji ostale su samo srušene crkve. Ovi paravojni odredi ukinuti su 4. 12. 1793. „Odredbom o uspostavi vladavine Terora“ (Anderson, 1908: 194-201), kojom se u paragrafu „Nadležnosti civilnih vlasti“, točkama 18-20, određuje kako se oni moraju u roku od 24 sata uključiti u sklop službene revolucionarne vojske pod isključivim zapovjedništvom ovlaštenih osoba od strane vlasti.

Uz revolucionarnu vojsku, najvažniji partneri agenata vlade bili su okružne i departmanske vlasti, zatim općine i na kraju narodna društva. (Vovelle, 1989: 139) Lokalne vlasti predstavljale su državnu administraciju koja je slijedila napatke iz centra, dok su narodna društva bila mjesta na kojima se nastojalo odrediti javno mnijenje. Glavna preokupacija vlasti i administracije bila je obrazovanje i oblikovanje narodne

⁴⁰ Uglavnom su bili stacionirani u gradovima odakle su išli na kaznene ekspedicije u pokrajine.

svijesti. Klubovi i sekcije društava postaju glavna javna okupljališta na kojima se čitaju novine s ciljem promoviranja novih ideja, ljubavi prema domovini, mržnje prema tiranima, prihvaćanja novih kultova, odbacivanja vjere itd. (vidi sliku br. 5) (Carpentier, 1999: 190-191).

Pored ovih svih organiziranih poduhvata, važna je i ona anonimna masa koja je bila aktivna u dekristijanizaciji. Spontani pokret ljudi koji je odbacio katolicizam drastično se razlikuje po regijama Francuske, kao i između gradova i sela. Općenito se više osjetio u regijama koje su imale veći postotak konstitucionalnog svećenstva,⁴¹ te u gradskim središtima, mjestima uz glavne prometnice i onima lako dostupnima. Geografski položaj, kao i kvaliteta prometnica uvelike su utjecale općenito na intenzitet dekristijanizacije (vidi sliku br. 6) – teška dostupnost onemogućavala je protok informacija, kao što je i obeshrabrivala *apostole* da ih pohode. Ovaj razdor među narodom predstavlja potvrdu, ali i sazrijevanje, situacije koja se pojavila već 1791. godine, a koja je i sama predstavljala naslijeđe duge prošlosti. (Vovelle, 1989: 163-171)

1.2.2. Skidanje svećeničkih činova i ikonoklazam

Dana 6. 11. 1793. godine Konvent je donio odluku da se svaka općina može odreći katoličke vjere. Ovo je početak ubrzane dekristijanizacije, a posebno napada na konstitucionalno svećenstvo.⁴² Prvi na udaru bili su pariški svećenici, a kampanja se zatim širila po drugim dijelovima Francuske. Ovo je bio smrtonosan udarac za konstitucionalističku crkvu, koja nije uživala povjerenje naroda, a od sada više nije imala zaštitu ni od vladajućih. (Soboul, 1966: 269) Koliki je ukupni udarac svećenstvo proživjelo tijekom Francuske revolucije iznosi nam Vovelle: (1989: 66-87) Godine 1790. u Francuskoj je bilo 114 500 svećenika, no do kraja 1793. godine taj broj se smanjio zbog emigracije (20 000 – 25 000 svećenika), pogubljenja (3000 - 5000 svećenika) i brojnih odlazaka u ilegalu. Oko 26 000 župnika i vikara, oko polovine ukupnih, prihvatilo je Ustav i postalo dio konstitucionalne crkve. Raščinjenog svećenstva na kraju je bilo između 18 000 i 20 000, a od toga 13 000 – 15 000 pripadalo je ovoj posljednjoj

⁴¹ Konstitucionalni svećenici nisu održali povjerenje katoličkog naroda. U njihovim očima smatrani su izdajicama vjere, dok su u očima vlasti smatrani kontrarevolucionarima. U područjima koja su imala velik postotak ovakvih svećenika puno se više odricalo vjere. Postavlja se pitanje je li to bljesak prošlosti, regije u kojima ionako nije bilo ukorijenjeno kršćanstvo ili direktan utjecaj dekristijanizacijske kampanje?

⁴² Dana 14. 1. 1793. donesena je odluka da svatko tko oda tvrdokornog svećenika koji još nije pobjegao iz Francuske dobije 100 livra, a 18. i 23. 3. doneseni su zakoni kojima su svi tvrdokorni svećenici koji se zateknu na teritoriju Francuske budu izvedeni pred vojni sud te pogubljeni. Do početka ove dekristijanizacije problem tvrdokornih svećenika uglavnom je već bio „riješen“. (Ballard, 2010: 168)

skupini - dakle više od polovine (50-57%). (Vidi slike br.7 i br. 8). Unatoč pritisku, značajan je broj onih koji su se odrekli čina samovoljno. Najčešći razlozi samovoljnog odricanja bili su pod izgovorom prihvaćanja novih ideala, odbacivanja praznovjerja i *fanatizma* te „bacanja u ruke naroda“. ⁴³ Nadalje, još oko 6000 svećenika i redovnika ⁴⁴ je vjenčano – neki prisilno, a neki dobrovoljno. ⁴⁵ (Vidi sliku br. 9). Rezultati ovog procesa najbolje su vidljivi po tome da je u proljeće 1794. godine misa javno držana u svega 150 župa, od 40 000 sveukupno. (McPhee, 2002: 134)

Lokalni festivali ikonoklazma i maskarada najučestaliji su bili tijekom zime II. godine, premda nisu bili značajno rašireni. Sastojali su se uglavnom od predaje i uništenja onoga što se može nazvati „znacima religije“ – instrumentima ili alatkama praznovjerja i *fanatizma*. ⁴⁶ Svjedoci su opisivali kako su uništili kipove svetaca, svetica i ostalih „drangulija“, spaljivali „Djevicu Mariju bez čuda“, konstatirali kako su se sveci i svetece „dobrovoljno predali državnoj blagajni, a da su tri kralja otišla na nebo s usta tri mala topa“, kako su se otarasili „svetaca i svetica koji, usprkos molitvama nekoliko bogomolja nisu više htjeli činiti čuda“ itd. Nadalje, u ovim procesima oskvrnjivali su sve što je prije smatrano svetim, tako da su pili iz kaleža i jeli hostije u zdravlje Republike, pravile su se lomače sa svim crkvenim slikama, sa svim „nakazama iz crkava“, organizirali su plesove i maskarade. (Vovelle, 1989: 60-64) Ovo posljednje često je bilo organizirano kao svetkovina cijelog sela u kojoj su magarci i ostale domaće životinje oblačene u svećeničke odore, dok su ljudi pjevali himne *Slobodi* uz razne plesove. ⁴⁷ (Vovelle, 1989: 107) Nakon ovih procesa, sankiloti su smatrali kako su pobijedili u dvoboju, dvoboju sa čudima! Pili su iz kaleža, a nisu mrtvi, spaljivali su svece, a nisu pretrpjeli nikakvu osvetu. Na poslijetku, u konačnoj želji da uništenjem starog stvore nešto novo, nešto bolje, pristupali su otvaranju hramova *Razuma*, postavljanju bisti *Mučenika Slobode* te organiziranju manifestacija u kojima su, primjerice, pretvarali vodu u vino:

Sloboda može isto ono što i fanatizam!

(Vovelle, 1989: 60-64)

⁴³ Mnogi su popuštali pred novim javnim mnijenjem, gdje biti svećenikom više nikako nije bilo poželjno.

⁴⁴ Svi samostani i redovnički redovi su ukinuti.

⁴⁵ Oko 25% oženjenog svećenstva postalo je očevima obitelji.

⁴⁶ Nazivani su brojnim imenima, poput ostataka i zvečaka praznovjerja, čarobnjačkih pehara, igračkama s čašama, praznovjersko kuhinjsko posuđe, kuhinjsko posuđe fanatizma...

⁴⁷ Drugi primjeri donose oblačenje magarca u odoru pape, spaljivanje njegove lutke ili stavljanje pogrdnih natpisa na nju. Također umjesto pape često su na meti bili i razni reakcijskih kraljevi i njihovi ministri.

Ovo je vrhunac *Razuma*, ovo je njegov blagdan, njegova svečanost – njegova pretvorba u *fanatizam*!

1.3. Borci za vjeru i otpor dekristijanizaciji

Pitanje koje se ovdje samo po sebi nameće je ono o stanju kršćanstva na selu za i uoči revolucije. Koliko je selo uopće bilo kristijanizirano, a koliko samo podložno raznim praznovjerjima?⁴⁸ Kako možemo protumačiti izostanak općeg oružanog ustanka⁴⁹ u obrani vjere u jednoj Francuskoj koja je bila 95% katolička s bogatom poviješću vjerskih ratova i netolerancije. Voltaire (1997:24), navodi da je:

...filozofija, ta sestra religije, razoružala ruke koje je praznovjerje tako dugo zalijevalo krvlju, a ljudski duh, budeći se iz svog pijanstva, ne može vjerovati do kakvih je strahota doveo ga fanatizam!

Drugo vrijeme, drugi duh! Zato nema općeg oružanog ustanka i građanskog rata zbog dekristijanizacije. Vrijeme vjerskih ratova u kršćanskom svijetu je prošlo i više njihov duh ne stanuje u osobama koje bi potencijalno mogle povesti takav rat. Ovo ne znači da je vjera oslabjela, naprotiv govori o slabljenju praznovjerja. Fanatici i praznovjernici koji su inače bili predvodnici vjerskih ratova sada su stali na stranu Revolucije, ispoljavajući svoje porive uništenja u ikonoklastiji, progonu svećenika i svih ostalih „neprijatelja naroda“ te rušenju crkava.

1.3.1. Oružani otpor

Većina oružanih ustanaka koji su izbili 1793. godine imali su i vjerski karakter. Pobune su predvodili žirodinci i rojalisti uz pomoć tvrdokornih svećenika koristeći vjeru kako bi pridobili lokalno stanovništvo. Sama važnost ovog vjerskog elementa mijenjala se u odnosu na regije. Niti za jedan veći organizirani ustanak ne možemo reći da je prvenstveno motiviran vjerskim razlozima – dekristijanizacijom – nego padom žirodinaca i pogubljenjem kralja.⁵⁰ U Vandeji je vjera igrala najveću ulogu u odnosu na druga

⁴⁸ Koliko je bilo pravih katolika, koliko ljudi koji su se navodili kao takvima prvenstveno iz razloga kulturnog identiteta, te koliko su oni svi uopće bili pod utjecajem pravog katoličkog naučavanja, a koliko pod praznovjerjima prekrivenog katolicizmom.

⁴⁹ Ustanak u Vandeji, (vidi sliku br. 10), koji je djelomično bio vjerski motiviran i ostali marginalni ustanci nisu ni sjena očekivane reakcije na ukidanje katoličke vjere u jednoj osamnaeststoljetnoj Francuskoj. Unatoč tome što je broj iskrenih katolika sigurno bio drastično manji od proklamiranog i dalje je zauzimao veliki dio korpusa Francuske.

⁵⁰ Kralj Luj XVI. pogubljen je 21. 1. 1793., a žirodinci su izgubili vlast 2. 6. 1793. godine nakon ustanka Parižana.

žarišta, Lion i Marseilles, ali unatoč tome pokret su predvodili aristokrati i rojalisti.⁵¹ Seljaci Vandeje, koji su činili veliku većinu ustaničke vojske, nisu mogli očekivati ništa pozitivno od Revolucije koja im je, uz oduzimanje Boga, nametnula visoke poreze i masovnu regrutaciju, a većinu funkcija i crkvenog zemljišta preuzela je buržoazija. (McPhee, 2002: 110-112) (Cravetto, 2008: 569) (Mignet, 2006: 233-235) Drugačiji karakter imao je pokret *Chouans*⁵² (vidi sliku br. 11), za koji možemo reći da je prvenstveno religijski inspiriran. Nastao je 1793. godine, a nestao 1801. godine ponovnim uvođenjem katolicizma konkordatom, no za vrijeme svog postojanja nije organizirao određenu vojsku ili miliciju, nego se prvenstveno svodio na raštrkanu gerilu. Pokret se najviše razvio u regijama gdje je dekristijanizacija bila najbrutalnija, a privrženost stanovništva vjeri značajna. I druge vrste oružanih, izoliranih, gerila i otpora temeljenih na vjerskim motivima, javljali su se upravo u tim departmanima i vremenu gdje i kada je deskristijanizatorska kampanja bila najjača. (Vidi sliku br. 12) (Cravetto, 2008: 592) (Vovelle, 1989: 149). Sve u svemu, oružani otpori bili su marginalni u ovoj domeni i ne može im se nikako pripisati da su bili predvodnici borbe protiv dekristijanizacije.

1.3.2. Pasivni otpor i građanski neposluh

Daleko važnija skupina boraca za vjeru bila je ona koja je pružala pasivan otpor ili organizirala masovne prosvjede. Na mjestima najvećeg stupnja dekristijanizacije, nastupio je i najveći otpor. To uključuje okolicu Pariza, središnju Francusku, zatim okolicu Lyona te područje oko Rone, a jug Francuske osobito snažno reagira na val dekristijanizacije. Mobilizacija naroda, osobito stanovnika sela,⁵³ iskreno zabrinjava deputate.⁵⁴ Podržavajući svećenike, oni čine razna djela kojima pokazuju neslaganje s činom dekristijanizacije. Ruše drvo slobode, kip slobode, organiziraju skupove, a radnici jedne tvornice u Kurtalenu⁵⁵ zahtijevaju povratak svojih svećenika, relikvija i svetih predmeta (Vovelle, 1989: 147-153) Osobitu važnost narodu predstavlja dokument koji

⁵¹ Vandeja je rojalističko središte Francuske, jedno od rijetkih koje je podržavalo Luja XVIII. i za vrijeme Napoleona. Religija je ovdje bila ukorijenjena, a povezanost seljaka s plemstvom i svećenstvom velika.

⁵² Ovaj kontrarevolucionarni pokret dobio je ime po krijumčaru Jean Cotterau zvanom „Chouan“, zbog dara oponašanja glasova sove kojim se služio kao signalom.

⁵³ Pobune su se javljale i u gradskim sredinama, no znatno manje.

⁵⁴ Deputati su pomno pratili događaje u svim područjima Francuske i izvještavali o njima, upravo zbog straha od rođenja „nove Vandeje“.

⁵⁵ To je važan primjer prve veće akcije koju su poduzeli muškarci. Takvih akcija je bilo malo budući da su uglavnom žene bile nositelji otpora dekristijanizaciji.

smatraju poslanim od samog Boga. Naime, deputati izvještavaju o postojanju dokumenta, tj. o:

...zamišljenom pismu koje je sam Bog napisao zlatnim slovima i u kojem poziva glupe vjernike da se vrate katoličkoj vjeri, sa strašnim prijetnjama

(Vovelle, 1989: 153)

Ovo nije jedini slučaj izvještaja deputata, koji pogrdno oslovljava pripadnike otpora. Deputati, a i centralna vlast, redovito su u svojim pismima pisali o pobunjenom narodu kao o manje vrijednima, nerazumnima, fanaticima, pa čak i to da su poput „domaćih životinja“ koje služe svećeniku. Osobito su seljaci smatrani „idiotima“, ali onim „idiotima“ koje je lako pridobiti. U drugu ruku seljanke,⁵⁶ koje su im predstavljale vrhunac iracionalnosti, bile su kud i kamo veći problem. (Hufton, 1998: 307)

Žene su bile puno slobodnije u djelovanju protiv dekristijanizacije. Strah od „nove Vandeje“ onemogućavao je takvu vrstu otpora kod muškaraca, budući da je njih očekivala daleko drastičnija kazna.⁵⁷ One su naprotiv otvoreno demonstrirale protiv nove „kozje religije“ te zahtijevale mjesta gdje će im biti omogućeno služiti Bogu i ispunjavati vjerske dužnosti. Unatoč naporima deputata i drugih dekristijanizatora, nastavljale su s različitim kršćanskim običajima, poput krštenja. Djecu nisu slale u državne škole, učile su ih moliti te ih nazivale imenima kršćanskih svetaca, a ne revolucionarnih heroja. Isto tako, niti jedan revolucionarni kult nije zaživio u tom dijelu populacije, kao ni izmjena sata i kalendara. Organizirane su i neke veće akcije u obranu Katoličke crkve, kao što je ona u Montaubanu gdje je oko 5000 žena, od kojih su neke čak bile i naoružane, spriječilo obavljanje inventure crkvenog vlasništva. (Vidi sliku br. 13). Zabilježen je i događaj u okrugu Saint-Vincent prilikom kojeg su tijekom govora o *Najvišem Biću* žene protestno pokazale stražnjice govorniku što se pročulo i u drugim mjestima te navelo tamošnje stanovnice na sličnu reakciju. Mise su se kontinuirano održavale na tajnim mjestima, a progonjeni svećenici su bili skrivani, posebice u domovima udovica. (Anderson, 2007: 159-160) (Hufton, 1998: 304)

Na feminizaciju ovog pasivnog otpora, uz već navedene drastične kazne koje su očekivale muškarce, utjecala je i sama propaganda službenika koji su prikazivali vjeru kao nešto što pripada ženama.

⁵⁶ Prema seljankama odnos je bio vrlo specifičan. Obraćalo im se mnogim pogrđnim imenima, a njihove intelektualne sposobnosti su uspoređivane s onima domaćih životinja.

⁵⁷ Žene uglavnom nisu bile procesuirane zbog organiziranja skupova i obavljanja vjerske djelatnosti. No, ima primjera uhićivanja.

Pustite ih neka mole svoju krunicu.

(Hufton, 1998: 314),

bio je primjer korištene retorike, pokušavajući okarakterizirati vjeru kao čin koji obavljaju „iracionalne“ žene, dok su „racionalni“ muškarci morali uvidjeti besmislenost tog čina i prikloniti se novim i naprednim idejama *Razuma*. Obavljanje nečeg ženstvenog odbijalo je muškarce od osobnog sudjelovanja u ovakvoj vrsti otpora, premda su mnogi djelovali upravo preko svojih žena šaljući njih na prosvjedne skupove.

2. Religija građanstva

*Ni jedna država nije osnovana bez religije!*⁵⁸

(Rousseau, 1994: 162)

Stvaranje novog sustava, sistema pa tako i nove Republikanske Francuske iziskivalo je stvaranje nove religije koja će joj biti temeljem. Nizom okolnosti, utjecaja raznih grupacija, stranaka i dijelova naroda te pod neposrednim utjecajem prosvjetiteljskih ideja nastala je nova mješavina vjerovanja – koja nikako ne može biti sistematizirana - religija građanstva.

Ovaj termin preuzet je od Rousseaua (Rousseau, 1994: 162), za skupni opis kultova koji su zamijenili (ili su pokušali zamijeniti) kršćanstvo, premda postoje odstupanja u odnosu na izvornu teoriju autora. Teško je skup kultova i vjerovanja staviti pod nazivnik jednog pojma, premda smatram da je to potrebno radi olakšavanja bavljenja ovim problemom. Rousseau religiju građanstva opisuje kao:

...religiju koja ima granice unutar jedne države, daje svoje bogove, svoje zaštitnike i čuvere, svoje dogme, rituale i oblik štovanja uređen zakonom. Odnosila se prema svemu, osim prema naciji koja ju je slijedila, kao nevjerničkom, stranom i barbarskom: za nju dužnosti i prava čovjeka ne sežu dalje od „hramova“.

On ovu vrstu religije pripisuje najranijim nacijama i naziva ju božanskim civilnim pravom. U drugu ruku, civilna religija, koju iznosi na kraju ovog poglavlja i proglašava najracionalnijom, bliža je vrhovnim idealima Revolucije u teoriji. U praksi, tj. manifestaciji tih ideala kroz dotične kultove, vidimo velika odstupanja od proklamirane civilne religije. Premda su kultovi nastali kao pokušaj stvaranja iste, rezultat je bio dosta sličniji građanskoj varijanti. Njena prostorna ograničenost, propisano štovanje, podložnost zakonu, novostvorena božanstva, apsolutna netolerantnost prema svima koji ne dijele njene ideale pomiješano s fanatizmom nametanja i provođenja te militantnosti prema ostatku svijeta neopozivo ju odvaja od tolerantne civilne religije, koja nema propisane pozitivne dogme i koja služi prvenstveno kako bi jačala veze između građana i države, te ju smješta pod nazivnik „loše inačice“ religije građanstva. Upravo opis ovog „lošeg“ iskaza religije građanstva, može opisati stanje u Francuskoj II. godine republike:

...kada postane isključiva i tiranska, čineći svoje ljude krvoločnima i

⁵⁸ U modernom društvu država može se osnovati bez religije na temeljima ideologije, ali u 18. stoljeću to je bilo neizvedivo - premda je nova religija građanstva u revolucionarnoj Francuskoj imala dosta moderno lice.

netolerantnima, tako da rađa umorstva i pokolje, te vjerovanje kako je ubijanje onih koji negiraju njihove bogove sveti čin. Takva nacija je odmah u prirodnom stanju stavljena u rat protiv svih, što je izrazito štetno za njenu sigurnost.

(Rousseau, 1994: 163)

Premda, naravno, stvarnost ne odgovara potpuno teoriji, kao što sam već naveo, možemo prepoznati Francusku Republiku u ovome – Republiku koja je krenula na „križarski“ pohod protiv *fanatizma* i tiranije, ali je „nesretnim“ spletom okolnosti ispalo da su ti isti zapravo velika većina svijeta. Vrlo je bitno napomenuti da nisu kultovi ni religija ti koji su uzrokovali ovakvo stanje stvari, nego su bili više odraz tadašnjeg mentaliteta, uvjerenja i puke trenutačne potrebe.

2.1. Religija građanstva i kršćanstvo

Religija građanstva koja izguruje kršćanstvo u neku je ruku bila potrebna za trenutni opstanak Republike. Robespierre se u svom govoru o *Vrlini i Teroru* u veljači 1794. godine (Robespierre, prema Halsall, 1997: 4) založio za održavanje ravnoteže između blagosti i brutalnosti za vrijeme opće opasnosti. Upravo je ta nova religija trebala biti predstavnik te ravnoteže. Mentalitet kršćanstva može se činiti kao odveć blagim za novonastalu situaciju. Katolički vojnici, prema shvaćanjima Rousseaua (Rousseau, 1994: 163-165), ne bi imali dovoljno motivacije niti *žara* za borbu i postizanje bezuvjetne pobjede za očuvanje novih, *ovostranih*, ideala.⁵⁹ Cjelokupna reakcija bila je kršćanska što bi dodatno oslabilo moral ovih vojnika. U drugu ruku, novopečeni patrioti, sankiloti i ostali bespogovorni pristalice revolucionarnih ideja bili su izrazito neprijateljski raspoloženi prema tim kršćanima vidjevši u njima oličenje tiranina, despota, fanatika, praznovjernika, obmanitelja... Dok su u isto vrijeme novi ideali Republike njihovi vrhovni i jedini ideali, bez podjele na „božje i careve zakone“. Oni, za razliku od kršćana, mogućnost ostvarivanja svojih ciljeva vide jedino u pobjedi Revolucije – pobjeda ili apsolutni poraz i smrt. Kršćanin svoj vrhovni ideal ostvaruje postizanjem vječnog života, što se ostvaruje u zagrobnom životu – za njega propast Revolucije ne negira njegove konačne ideale i cilj. Kao takav on je donekle ravnodušan prema izvjesnosti rata, unatoč tome što bi trebao bespogovorno odlaziti u rat i obavljati svoju dužnost. Ali što je

⁵⁹ Jer njihovi ideali su uglavnom onostrani.

obavljanje dužnosti naspram fanatične borbe do kraja za ostvarenje svojih vrhovnih ideala?⁶⁰

U drugu ruku, *apostolska* dekristijanizacija vođena kultom *Razuma* bila je utjelovljenje brutalnosti i nije nikako vodila do ostvarenja *zlatne sredine*. Sukob ovih svjetonazora utjecao je na cjelokupne ratne mogućnosti, polarizirajući i paralizirajući Francusku u vremenu kada joj je jedinstvo bilo najpotrebnije uslijed rata s Prvom koalicijom⁶¹. Umjerenost je bila izlaz – dopuštanje i sloboda vjeroispovijesti, borba protiv nasilne dekristijanizacije i vraćanje u okrilje Revolucije ljudi koji se nisu htjeli odreći Boga. Nije bilo potrebno imati cjelokupno stanovništvo zahvaćeno revolucionarnim nabojem, bilo je potrebno imati revolucionarnu avangardu i jedinstvo naroda jer bolje je imati i manje učinkovite katolike kao braću, nego ih proglasiti kontrarevolucionarima.⁶² Kult *Najvišeg Bića* trebao je služiti u svrhu pomirbe Revolucije s vjerom u novom ruhu.

2.2. Građanski kultovi i Republikanski kalendar

Još se 1790. godine počela nazirati ova nova religija, a njena prva velika manifestacija bila je proslava Federacije 17. srpnja. Građanskim praznicima, komemorativnim svečanostima, svečanim pogrebima, postupno se ocrtavala njena praksa. U početku su ovim pretežno svjetovnim svečanostima prisustvovali i svećenici, sve do praznika Jedinstva i nedjeljivosti 10. 8. 1793. godine koji je bio u potpunosti svjetovan (Vidi sliku br. 14). Upravo je ovo vrijeme kada se rađaju novi kultovi, poput *Razuma* i *Mučenika Slobode*, a katolicizam postaje nepoželjan. (Soboul, 1966: 267) Oni se razvijaju pod utjecajem propagandne jakobinske kulture u pokušaju stvaranja novog, očišćenog javnog morala. Nasljeđujući Rousseauovu doktrinu vlasti kao oblika obrazovne ustanove, revolucionari su koristili sva moguća sredstva kako bi „očistili“ naciju korumpiranu *l’Ancien Régimeom*. Na ruševinama monarhije, aristokracije i katolicizma trebala je izrasti nova prirodna religija: civilna, domaća i patriotska. Pjesme i javni festivali, održavani vani, trebali su povezati građane u zajednici skladnosti (Vidi sliku br. 15). Kazališta su trebala postati pristupačnija i djelovati na duh naroda sa svojim spektaklima.

⁶⁰ Rousseau (1994: 165), navodi primjer o razlici kršćanske i spartanske ili rimske vojske, gdje kaže kako se kršćanski mentalitet u sukobu ne može nikako nositi s osvajačkim mentalitetom.

⁶¹ Ona je bila ujedinjena Europska reakcija, a članice su bile: Habsburška Monarhija, Prusija, Velika Britanija, Španjolska, Portugal, Sardinija, Kraljevstvo Napulja i Sicilije, Osmansko Carstvo i Nizozemska Republika.

⁶² Rousseau (1994: 159) donosi opis Židova koji su odbili prihvatiti novu religiju u Babilonskom služanstvu i zbog toga su smatrani protivnicima sistema. Upravo ovo je točan opis situacije u kojoj su se katolici nalazili unutar Francuske Republike II. godine.

Unatoč tome, slikama je jakobinska evangelizacija pridala najviše pozornosti – masovno su se stvarali prikazi novih ideala, novih božica, novih heroja. (Schama, 1990: 769) Ove slike bile su vrlo učinkovita propaganda, generirale su brojne nove kultove i predmete obožavanja kod naroda. Pjesme i slike o *Prirodi, Istini, Razumu, Mučenicima, Jednakosti, Domovini* itd. (vidi sliku br. 16), uz održavanje manifestacija u njihovu čast oživljavalo je „čiste i hladne ideale“ među narodom, stvarajući personalizirana i puno pristupačnija božanstva koja su brzo popunila mjesta bivših katoličkih svetaca.⁶³

Sadnja stabla slobode⁶⁴ (vidi sliku br. 17), bio je čest prizor u građanskim svetkovinama, a praksa je usvojena 1792. godine i služila je kao obilježje uspostavljene Republike. Stablo je bilo njen simbol, simbol njene trajnosti, nacionalne slobode i političke revolucije. U narednim godinama postalo je i simbolom same Revolucije te konstantnim podsjetnikom na potrebu slavlja u duhu političke slobode. (Harden, 1995: 83-96)

Republikanski kalendar konačno je usvojen 24. 11. 1793. godine odlukom Konventa. (Anderson, 1908: 191) Nova republikanska era započinjala je retroaktivno od početka Republike 22. 9. 1792. godine, a trebala je simbolizirati početak nove epohe u kojoj će ideali Republike zamijeniti one *l’Ancien Régime*a. Novi kalendar u potpunosti je zamijenio gregorijanski, koji je ukinut za sve civilne upotrebe. Njegov potpuni sekularni karakter trebao je postupno izbrisati iz svijesti ljudi vjerski osjećaj i religijske običaje. Ovakav pokušaj utjecanja na mentalitet ljudi, bez korištenja sile i žestoke ideološke propagande koja bi izazvala otpor, bio je, gledano kroz dulje vrijeme, najžešći udarac kršćanstvu od strane dekristijanizacije. Kalendar je brojao 365 i 366 dana, podijeljenih u 12 mjeseci od 30 dana s dodatkom 5 do 6 dana. Svaki mjesec podijeljen je u 3 tjedna od po 10 dana, a svaki dan na 10 sati od 100 minuta koje su brojale 100 sekundi. Mjesecima i danima promijenjena su i sekularizirana imena na temelju grčkih i latinski sezonskih usjeva i meteoroloških vremenskih pojava, a dani u novom tjednu, dekadi, bili su izvedenice iz latinskih brojeva od jedan do deset.⁶⁵ Zadnji dan ovog tjedna, dekada, bio je neradni i posvećen štovanju kulta *Razuma*.⁶⁶ Dodatni dani nazvani su „Sans-Culottides“ po sankilotima, a bili su vrijeme godišnjih proslava – proslave *Vrline, Genija, Rada,*

⁶³ Brojni pojmovi, pojave i ideali bili su divinizirani na ovaj način, te je stvoren zamršen panteon novih božanstava.

⁶⁴ Najčešće je bio hrast, a praksa je preuzeta iz Američke revolucije.

⁶⁵ Mjeseci: Vendémiaire (berba grožđa), Brumaire (magla), Frimaire (mraz)... Dani u mjesecu: Safran (šafan), Chataigne (kesten), Carotte (mrkva)... Dani tjedna: Primidi, Duodi, Tridi, Quartidi.... (Barnes, 2006: 813) (Vidi sliku br. 18 i 19)

⁶⁶ Ovaj dan bio je zamjena za nedjelju, odmaralo se i išlo u hram *Razuma* umjesto u crkvu, gdje su se slušale propovijedi o novim idealima i postignućima Revolucije, te čitali zakoni itd.

Mišljenja, Nagrade, te svake prijestupne godine i *Revolucije*. Unatoč revolucionarnom duhu, kalendar nije bio pretjerano popularan ni među sankilotima – nije im se sviđao radni tjedan od 9 dana uz samo 1 dan odmora. (Barnes, 2006: 813)

2.3. Kult Razuma

O kultu *Razuma* već je dosta toga rečeno, tako da u ovom poglavlju ne bi trebalo biti nepotrebnih ponavljanja, nego samo nekih novih uvida.⁶⁷ Njegovo stvaranje išlo je usporedno s kampanjom dekristijanizacije – bili su u neposrednom međudnosu. Predstavljao je podlogu i opravdanje za nju, ali i zamjenu za kršćanstvo i vjeru kao simbol novih ideala, institucija novog morala. Svoje utjelovljenje pronalazi u prosvjetiteljskoj misli, prirodnom pravu i poganskim običajima. Pošto nije bio usustavljen niti zakonski institucionaliziran, postoje njegove brojne varijacije pod utjecajem različitih ideologa.⁶⁸ Ovisno o grupi koja ga štuje, on je mogao biti ateistički, poganski, građanski, ljudski, deistički pa i praznovjerno-fanatični kult. Ono što ih sve povezuje bila je vrhovna ideja *Razuma* koji se suprotstavlja praznovjerju, *fanatizmu* i svemu onome što je za njegove štovatelje predstavljala ne samo Katolička crkva, nego i cjelokupna europska reakcija. U svojoj biti *Razum* nije neko božanstvo, nešto vanjsko, svevišnje i onostrano, nego dio čovjeka, dio njegove prirode, instrument pronalaženja istine – on je trebao biti vodilja ljudi prema slobodi, jednakosti i bratstvu - kao oprečnost vjeri i *fanatizmu*, svoje ishodište imao je isključivo u prirodnom. Vremenom je kroz supostojanje i djelomičnu apsorpciju građanskih kultova poprimio i brojne drugačije oblike. Primjerice, neki su ga štovali više kao kult *Domovine*, dok su drugi u njemu vidjeli prava božanstva prirode poganske naravi. Vovelle (1989: 101), navodi nekoliko izjava i različitih viđenja ovog istog kulta od strane općinskih delegata:

...predrasude fanatizma su nestale, nemamo drugog kulta osim kulta Razuma i Slobode...

Stavljamo se na nivo Razuma i učvršćujemo njegovo Carstvo. Neka ubuduće samo Razum vlada nad nama, budimo njegovi neumorni svećenici...

...odbacujemo kult zabluda i ne priznajemo drugog Boga osim Prirode, drugu vjeru osim Istine,

⁶⁷ Primjerice ikonoklazam, djelovanje *apostola*, te raširenosti – bio je zastupljen gdje je i dekristijanizacija bila uspješna.

⁶⁸ Točnije određivanje kazuje da je gotovo svaki deputat, *apostol* ili pisac imao je svoje viđenje ovog kulta.

Već odavno fanatizam ne postoji u Gonesu... štuje se samo Razum; Jednakost i Sloboda su njegovi jedini Bogovi, Jedinstvo i Nedjeljivost Republike su jedini ciljevi...,

Od sada će sveti Razum, biti naša vjera, nema više praznovjerja niti svećenika ljenjivaca...

2.3.1. Festival Razuma

Dana 20. brumairea II. godine (10. 10. 1793.) održan je festival *Razuma*. Ovoj svečanosti, prvoj većoj u čast kulta *Razuma*, održanoj u crkvi Notre Dame, prisustvovali su predstavnici Komune te velik broj građana. Katedrala je bila preuređena povodom festivala, u njoj se nalazilo povišenje na čijem vrhu je bio postavljen hram, oltar *Razuma* te zapaljena baklja *Istine*. Djevojke odjevene u bijelo, s trobojnim maramama prišle su oltaru te mu se naklonile. *Razum* je utjelovila operna glumica, odjevena u bijelu suknju, s plavim ogrtačem te crvenom kapom koja je izašavši iz hrama primila počast republikanaca. Uz himnu, ona je ponovno nestala u hramu.

Ljudi više ne žele svećenike. Ne žele bogove osim onih koje nam Priroda nudi.

Obznanio je Chaumette (Aulard, 1910: 160), te dodao kako je odluka donijeta u hramu *Razuma*. Od toga dana zahtijevao je preimenovanje crkve Notre Dame u Hram *Razuma*. (Aulard, 1910: 160) (Henderson, 1912: 404-405) (Vidi sliku 20.)

Tijekom ovog razdoblja održavale su se brojne druge manifestacije povodom kulta *Razuma* u različitim područjima i dijelovima Francuske. Zatvorene crkve pretvarane su u hramove *Razuma* u kojima su obitavale božice *Razuma*, izrazito lijepe mlade žene.⁶⁹ Taj događaj popratile bi već opisane „svečanosti“ ikonoklazma, maskarada, sadnje drveta slobode te manifestacija slična onoj održanoj u crkvi Notre Dame. Chaumette, kao jedan primjer *apostola slobode*, prisustvovao je manifestacijama, propovijedajući narodu od kojeg bi se čuli povici:

Živio Razum! Dolje fanatizam!

(Henderson, 1912: 406)

⁶⁹ Sve što je pripadalo novom sistemu, uključujući *Razum, Slobodu, Republiku*, božanstva, prikazivano je vrlo lijepim i skladnim. (Vidi sliku br. 21). Vjera, *fanatizam* i kraljevi su, upravo suprotno, ostavljali negativan dojam svojom ružnoćom i izopačenošću. Jedan takav primjer daje nam Trévien (2011: 48), koji prikazuje sliku znanstvenika anatomski savršenog tijela s lampom i izrazito nezgrapne i ružne kraljeve s krunom kao u borbi između razuma i praznovjernog arhaičnog sustava. *Razum* kao takav predstavlja sklad, savršenstvo, budućnost i nešto poželjno.

Kult *Razuma* nije donio veliku promjenu u svijesti prosječnih Francuza o vjeri. On je kod mnogih poslužio samo kao sredstvo obrane od Katoličkog klera. Hladna i nepotkrijepljena slika *Razuma* ubrzo je zamijenjena kultom *Mučenika Slobode* koji je živopisno utjelovio revolucionarnu Francusku te mu je kao takvom narod, a posebice sankiloti, bio više naklonjen. (Aulard, 1910: 163) Premda su sankiloti izričito podržavali *apostolsku* dekristijanizaciju i kult *Razuma*, ona je bila lansirana od strane ljudi njima „stranima“⁷⁰. Jedan prosječni sankilot nije mogao razumjeti jedan ovakav, za njih, odviše apstraktan kult. Unatoč ovome sām kult *Razuma* nije nestao, nego je samo mijenjao lice – biste filozofa zamijenjene su onima *Mučenika Slobode*, novi kult inkorporiran je u kult *Razuma!*

2.4. Kult Mučenika Slobode

Kult mučenika slobode razvijao se usporedno s pokretom protiv kršćanstva, a njegovom nastanku prethodilo je narodno obožavanje Jean-Paul Marata. Kult je sankilotima na jedinstveni način potvrđivao republikanska načela, izražavao istomišljenost naroda, slavio revoluciju, a konačno i predstavljao supstituciju za vjeru. (Soboul, 1966: 270) U čast revolucionarnom trojstvu - Maratu, Chalieru, Lepeletieru⁷¹ (vidi sliku br. 22), priređivane su, bez nekakvog određenog pravila svečanosti, koje su bile učestalo uprizorivane, a otpočinjale su već u rujnu 1793. godine (Vovelle, 1989: 113). Ubrzo su se pojavile povorke, zborovi, a to je svečanostima dalo pravo vjersko obilježje. Zatvorene crkve predstavljale su ruševine na kojima će se izgraditi republikanski kult, dok su slike i kipovi katoličkih svetaca bili zamijenjeni slikama i bistama mučenika slobode⁷². (Soboul, 1966: 270)

Marat, jedan od najvažnijih protagonista Francuske revolucije, ubijen 13. 7. 1793. godine od strane Charlotte Corday, pokušavao je potaknuti Parižane na izravno djelovanje protiv vlade i skupština. *Prijatelj naroda*,⁷³ kako su ga još nazivali, obraćao se nižim društvenim slojevima, građanskom sloju, obrtnicima, radnicima. (Cravetto, 2008: 536-537) Pisao je usprkos zabranama sve do smrti, komentirao politička događanja,

⁷⁰ Ti „strani“ ljudi bili su njeni ideolozi, ali kao takvi nisu nikako mogli predstavljati „prosječnog“ sankilota.

⁷¹ Jakobinac Joseph Chalier bio je pogubljen od stanovnika Liona, nakon što ih je Konvent optužio za pobunu, Louis-Michel Lepelentier od strane rojalista u noći kada je Konvent izglasao smrt kralja (vidi sliku br. 23), dok je Marat umoren u svome domu od ruke Charlotte Corday nakon pada žirondinaca. Uz „sveto trojstvo“ štovani su još bili i djeca mučenici – Joseph Bara i Joseph Agricola Viala – 13-godišnji dječaci poginuli u borbi protiv kontrarevolucionara. (Britannica 11. izdanje) (McPhee, 2002: 135)

⁷² Oni su postali sveci nove religije građanstva. Nastali, štovani i nestali na sličan način kao i kršćanski sveci.

⁷³ Nadimak je dobio prema novinama koje je izdavao – *L'Ami du peuple*. Izdao je ukupno 1000 brojeva, koje je u cijelosti samostalno uredio.

informirao čitatelje o poslovima skupština, razotkrivao urote i spletke te poticao narod na izravno vršenje svoje suverenosti. Izazov mučeništva je Maratu bio neophodan kako bi usvojio osobnost revolucionarnog Jeremije - sanjara, proroka, nosioca usuda - bio je spreman prije umrijeti, nego kompromitirati svoja načela.⁷⁴ (Cravetto, 2008: 536-537) (Schama, 1990: 388-389)

Odmah nakon smrti, Marat je postao objekt kulta obožavanja. Na vratima njegove kuće pojavila se poruka:

Ljudi, Marat je mrtav, domoljub, vaš prijatelj, pomoć, nada zahvaćenih je pala ponad naleta neotpornog čopora. Plačite, no znajte da mora biti osvećen!

(Schama, 1990: 740)

Jutro nakon Maratove smrti, u Konventu je Guiraut⁷⁵ izveo teatralan nastup. Zapitavši se glasno gdje je Marat i rekavši prisutnima dramatično kako Marata više nema, okrenuo se portretu Lepeletiera te izrekao ove riječi:

Davide, gdje si; uzmi svoj kist, preostaje još jedna slika koju moraš stvoriti.

(Schama, 1990: 741)

Jacques-Louis David je prisustvovao ovoj sceni te je bio spreman stvoriti sliku koja će postati, prema Lynn Hunt (1980.), najljepši primjer politički inspirirane umjetnosti, „Ubijeni Marat“ (vidi sliku br. 24). Osim toga, David je preuzeo i odgovornost pripreme posmrtno ceremonije, koja je trebala demonstrirati veliku patriotsku privrženost. Kao i kod prethodnika Lepeletiera, tijelo je trebalo biti balzamirano te izloženo javnosti tri dana u crkvi „des Cordeliers“, nakon čega će uslijediti uzvišena i dotjerana pogrebna povorka. Velik broj ljudi posjetio je izložbu Maratova tijela, a sam pokop održan je 16. 7. 1793.⁷⁶ Kao i izložba tijela, pogrebna povorka također je bila na dostojanstvenoj razini, a bila je obilježena i brojnim simbolima mučeništva. (Schama, 1990: 740-741) Marat je bio predmet obožavanja sankilotske žene. Odanost žene Maratu, koja ga je nakon smrti uzdigla do kategorije mučenika, proizlazi iz njegove dostupnosti za prigovore, i iz iskrene zadivljenosti za njihovu požrtvovnost i ulogu u društvu i revoluciji. (Hufton, 1998.) Najuzvišenija u sprovednoj povorci svakako je bila urna sa sadržajem srca heroja. Prilikom postavljanja urne u grobnicu, kordeljer Morel izgovarao je riječi:

⁷⁴ Sličnu pojavu imamo i kod Robespiera, a i brojnih drugih jakobinaca. Marat nije bio izoliran slučaj, ali ga je upravo činjenica da je bio žrtvom atentata uzdigla kao simbola i vrhovnog uzora narodnih masa.

⁷⁵ Predstavnik sekcije Contrat-social u Konventu.

⁷⁶ Zbog izrazito velike zainteresiranosti naroda za hodočašćem nad njegovim izloženim tijelom, razmišljalo se o odgađanju pokopa. Međutim zbog velikih ljetnih vrućina koje su ubrzavale raspadanje kadavera to je onemogućeno.

Govorio je o pravu Marata na poštovanje kakvo ima Isus, te se upitao mogu li djela Isusa biti uspoređena s djelima *Prijatelja naroda*. Napokon, Isus im je predstavljao lažnog proroka, a Marat boga. Kordeljer Morel je naglasio kako je Marat, kao i Isus, volio narod, gnušao se plemenitih, svećenika, bogatih te hulja. Kao i Isus vodio je siromašan i štedljiv život.⁷⁷ (Schama, 1990: 743)

Sakralizacija Marata postala je moćan alat revolucionarne propagande.⁷⁸ Marat se uvukao u mnoge pore društva. Brojna mjesta promijenila su imena nadahnuta novim herojem-svecem. Tako je na primjer *Montmartre* postao *Mont-Marat*, a *Rue des Cordeliers*, *Rue Marat*. Na revolucionarnu toponimiju su osim Marata, utjecali i Lepeletier i Chalier, no među njima uvjerljivo vodi Marat, čijim imenom je nazvano čak 53 mjesta. Na drugom mjestu je Lepeletier, 25 imena mjesta, te Chalier, 11 imena mjesta. (Vidi sliku br. 25). Osim toga Maratu su pisane pjesme, izvođene predstave, po njemu nazivani restorani, a i mnoga djeca su nazvana imenom ovog revolucionarnog heroja. (Vovelle, 1989: 46) (Schama, 1990: 744)

2.5. Kult Najvišeg Bića

Kult Najvišeg Bića uspostavljen je 7. 5. 1794. godine „Odredbom za uspostavljanje štovanja Najvišeg Bića“ (Anderson, 1908: 137-139), Konventa. Njegov tvorac, Robespierre, ovim putem očitovao je svoja moralna, religijska, ali i politička uvjerenja.⁷⁹ Temeljen je na prosvjetiteljskom deističkom božanstvu, a opis potonjeg donosi Lefebvre (2001: 57):

Opći sporazum⁸⁰ svjedoči o postojanju Najvišeg bića, vrhovnog arhitekta svemira, te o besmrtnosti duše i nužnoj potrebi kazne u zagrobnom životu,

Kult je, osim štovanja apstraktnog deističkog božanstva, propisao i brojne druge – uglavnom pragmatične – dužnosti u procesu obožavanja.

Iz „Odredbe“ i govora kojeg je Robespierre održao na festivalu 8. 6. 1794. godine (The History Place), vidimo što je taj kult zapravo trebao predstavljati: povratak

⁷⁷ Zanimljivo je viđenje Isusa kod narodnih masa, gdje je najčešće smatran prvim i najvećim sankilotom povijesti, premda ovo nije uvijek slučaj. Unatoč tome odbacivali su ga kao božanstvo i mesiju.

⁷⁸ Propagane tog vremena koja se ne može usporediti sa suvremenim shvaćanjem iste.

⁷⁹ Predstavljen od Robespierrea i proglašen od strane Konventa, ovaj kult bio je brutalno nametnut „odozgo“, za razliku od kulta *Razuma* koji je nastao „odozdo“.

⁸⁰ Između filozofa deista o njihovom božanstvu.

nacionalnog jedinstva, institucionalizaciju vrhovnih revolucionarnih ideja, uspostavu vladavine vrline i osudu kršćanstva kao i ateizma. Povratak nacionalnog jedinstva trebao je biti postignut kroz kompromis između vjernika i ateista u obliku ovog kulta, dok je institucionalizacija provedena kroz njegovo proglašenje „državnom religijom“⁸¹ i zaduživanjem državnih organa za njegovo provođenje. Osudom fanatičnog kršćanstva i otrovnog ateizma, koji su proglašeni kao instrumentima tiranina, trebala je biti uspostavljena vladavina vrline koja bi jamčila ostvarenje pravog republikanizma i ojačala neprestanu borbu protiv tiranina. Naučavanje o besmrtnosti duše i „posljednjem sudu“ trebalo je ojačati moral građana iz kojeg bi proizašla *Vrlina*, novi apsolutni zakon države.

Kult *Najvišeg Bića* predstavljao je ujedno vrhunac i dno religije građanstva, ali i njen kraj. Vrhunac se očitovao u njezinoj zakonitosti i veličanstvenom festivalu održanom u čast *Najvišeg Bića*, najvećem narodnom okupljanju ovakve vrste tijekom ovog razdoblja. U drugu ruku, njegova priroda i isključiva zakonska nametnutost „odozgo“ učinila ga je ispraznim. Deistička narav ovog kulta bila je strana kako ateistima, tako i katolicima.⁸² Sljedeći citat u potpunosti objašnjava neuspjeh kulta:

Običaji su dublje ukorijenjeni zakoni. Stoga je zakonodavac naspram običaja nemoćan.

(Barišić, 2005: 193)

Apsorbirajući i ujedno negirajući kult *Razuma* – do tada središnjeg i najutjecajnijeg – vezao je sudbinu ove religije uz sebe. Kako nije bio ukorijenjen u narodu, u potpunosti je ovisio o svome tvorcu - kult *Najvišeg Bića* otišao je na giljotinu 28. 7. 1794. godine (Vidi sliku br. 26).

2.5.1. Festival Najvišeg Bića

Robespierre je dodijelio Davidu odgovornost za koreografiju festivala *Najvišem Biću*, održanog 8. 6. 1794. godine. U njemu se očitovao vrhunac svečanosti koju je Pariz⁸³ mogao prirediti, ali i vrhunac svetkovine kulta. (Acton, 1999: 233) Masovnu posjećenost festivala možemo objasniti zanimljivom činjenicom koja govori o tome kako je svaki

⁸¹ Premda se službeno ne navodi da je državna religija, samom svojom naravi ona to predstavlja.

⁸² Robespierre je postao predmet ismijavanja među ateističkim deputatima, a i propao je pokušaj pomirenja s katolicima koji su odavno otuđeni od Revolucije zbog njene antiklerikalne naravi. (Linton, 2006)

⁸³ Drugi gradovi i sela priredili su slične festivale s određenim izmjenama, a jedino zajedničko svima je bilo postojanje *Najvišeg Bića* i besmrtnosti duše. (Anderson, 2007: 153)

„dobar građanin“ morao prisustvovati festivalu – svi oni koji ne budu, bit će osumnjičeni za praznovjerje. (Aulard, 1910: 174)

Svi prisutni na festivalu imali su točno određenu ulogu. Ženama, starcima, pa čak i dojenčadi na grudima je David osmislio promišljenu ulogu. Konvent se okupio u tilerijskom nacionalnom vrtu, a uz orkestar je polagano dolazio narod. Odatle će povorka krenuti do Marsovog polja. U tilerijskom vrtu je Robespierre održao govor, a ondje je bila smještena i kočija upregnuta volovima na kojoj je sjedila božica *Sloboda*, a na njoj su se nalazili i simboli agrikulture. Uniforma deputata nosila je boje francuske zastave. S trobojnim šalom oko vrata i šeširom s crvenim, bijelim i plavim perom, deputati su hodali u točno određenoj formaciji u rukama noseći cvijeće, voće i snopove pšenice. Konvent je bio podijeljen u grupe koje su nosile vrpce, predstavljajući djetinjstvo, mladost, zrelost, starost, a na čelu je bio Robespierre.⁸⁴

Na konačnoj destinaciji festivala, Marsovom polju, povorku je dočekala „planina“ iznad Oltara domovine. Bila je velikih dimenzija, a na njezinom vrhu nalazilo se stablo slobode.⁸⁵ (Vidi sliku br. 27). Kočija je išla prema tom vrhu s jedne strane, a deputati s druge, dok je iza njih išao narod. Svatko je imao poseban zadatak, djevojke su bacile cvijeće u zrak, dok su mladići paradirali mačevima, dok su im stariji postavljali ruke na glavu – što je predstavljalo svojevrsan blagoslov. Na ovaj način događaj je doveden do vrhunca. (Henderson, 1912: 419-423)

Kao što je već navedeno u jednom od prethodnih poglavlja, festival je sadržavao i spektakularno spaljivanje kipa *Ateizma* iz kojeg se konačno pojavio kip *Mudrosti*. (Vidi sliku br. 28).

Navodno je spaljeno i obličje *Ništavila* – još jedan konstrukt koji je trebao biti izbrisan. (Comay, 2011: 62)

⁸⁴ Robespierre je marširao sam u ruci noseći velik buket cvijeća. Odjeven u plavi mantil i hlače po kojima je bio zapamćen tog dana, a u kojima će se ponovno pojaviti u termidorskoj krizi. Kako je prethodno izabran za predsjednika Konventa, ponosno je hodao na čelu povorke. (Acton, 1999: 233)

⁸⁵ Bilo je ondje i drugih stabala, pećina te svodova, a na površini prostorija koja je mogla primiti stotine ljudi.

Popis literature

1. Acton, J. M. E. D. (1999.), *Lectures on the French Revolution*, Batoche Books.
2. Alstine van, R. K. (2008), *Charlotte Corday*, Kellock Robertson Press.
3. Anderson, F. M. (1908.), *The Constitutions and other Select Documents Illustrative of the History of France 1789. – 1907.*, The Wilson Company.
4. Anderson, J. M. (2007.), *Daily Life during the French Revolution*, Greenwood Press.
5. Aulard, A. (1910.), *The French Revolution – A Political History 1789. – 1804.*, T. Fisher Unwin, vol. 3.
6. Barišić, P. (2005.), *Demokracija bez ethosa?*, Demokracija i etika, Barišić, P. (ur.), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
7. Barnes, F. B. (2006.), *The Encyclopedia of the French Revolutionary and Napoleonic Wars*, ABC CLIO.
8. Betros, G, (2010.), *The French Revolution and the Catholic Church*, History Review, izdanje 65.
9. Carpentier, J., Lebrun, F. (1999.), *Povijest Francuske*, Barbat, Zagreb.
10. Collinson, P. (2008.), *Reformacija – kratka povijest*, Alfa, Zagreb.
11. Comay, R. (2011.), *Mourning Sickness – Hegel and the French Revolution*, Standford University Press.
12. Cravetto, E. (ur.), Goldstein, I. (ur. hrv. izd.)(2008.), *Povijest 12 – Kolonijalizam i građanske revolucije*, Europapress holding, Zagreb.
13. Edelstein, D. (2009.), *The Terror of Natural Right*, University of Chicago Press.
14. Halsall, P. (1997.) *Maximilien Robespierre: On the principles of Political Morality, February 1794*, Modern History Sourcebook.
15. Hampson, N. (2006.), *A Social History of the French Revolution*, Routledge.
16. Harden, D. (1995.), *Liberty Caps and Liberty Trees*, Oxford Journals, Past & Present, vol. 146, broj 1, Oxford University Press.
17. Hegel, G. W. F. (2000.), *Fenomenologija duha*, Naklada Ljevak, Zagreb.
18. Henderson, E. F. (1912.), *Symbol and Satire in the French Revolution*, The Knickerbocker Press.
19. Hufton, O. (1989.), *Voila La Citoyenne*, History Today, vol. 39., izdanje 5.
20. Hufton, O. (1998.), *In Search of Counter-revolutionary Women*, Rewriting Histories: The French Revolution, Kates, G. (ur.), Routledge.

21. Hunt, L. (1980.), *Engraving the Republic Prints and Propaganda in the French Revolution*, History Today, vol. 30, izdanje 10.
22. Jedin, H. (1978.), *Velika povijest Crkve*, vol. 5, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
23. Küng, H. (2007.), *Katolička crkva – kratka povijest*, Alfa, Zagreb.
24. Lefebvre, G. (2001.), *The French Revolution – From its origins to 1793*, Routledge Classics.
25. Linton, M. (2006.), *Robespierre and the Terror*, History Today, vol. 56, broj 8.
26. Matulić, T. (2005.), *Crkva spram demokracije*, Demokracija i etika, Barišić, P. (ur.), str. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
27. McPhee, P. (2002.), *The French Revolution 1789.-1799.*, Oxford University Press.
28. Mignet, F.-A. (2006.), *History of the French Revolution from 1789 to 1814*, BiblioBazaar.
29. Nietzsche, F. (2009.), *Tako je govorio Zaratustra*, Večernji posebni proizvodi d.o.o., Zagreb.
30. Ritter, J. (1982.), *Hegel and the French Revolution: Essays on the Philosophy of Right*, The MIT Press.
31. Rousseau, J. J., Betts, C. (pr.)(1994.), *Discourse on Political Economy and The Social Contract*, Oxford University Press.
32. Schama, S. (1990.), *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, Alfred A. Knopf, Inc.
33. Soboul, A. (1966.), *Francuska revolucija*, Naprijed, Zagreb.
34. Tocqueville de, A. (2011.), *The Ancien Régime and the French Revolution*, Cambridge University Press.
35. Trévien, C. (2011.), *The Spectacle of Science: the Art of Illusion in Prints of the French Revolution*, Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, vol 3, No 1.
36. Voltaire (1997.), *Rasprava o toleranciji*, Matica Hrvatska, Zagreb.
37. Vovelle, (1989.), *Revolucija protiv Crkve*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
38. Walton, C. (2009.), *Policing Public Opinion in the French Revolution - The Culture of Calumny and the Problem of Free Speech*, Oxford University Press.

Internet

1. Robespierre, M. (1794.), *Speech on the Festival of Supreme Being*, The History Place, Posjećeno 9.9.2012.
<http://www.historyplace.com/speeches/robspierre.htm>

2. The 1911 Classic Encyclopedia, *Joseph Chaliar*, Posjećeno 9.9.2012.
http://www.1911encyclopedia.org/Joseph_Chaliar

Prilozi

Slika 1.

H. Rousseau, E. Thomas, 1889., „Chaumette“

Slika 2.

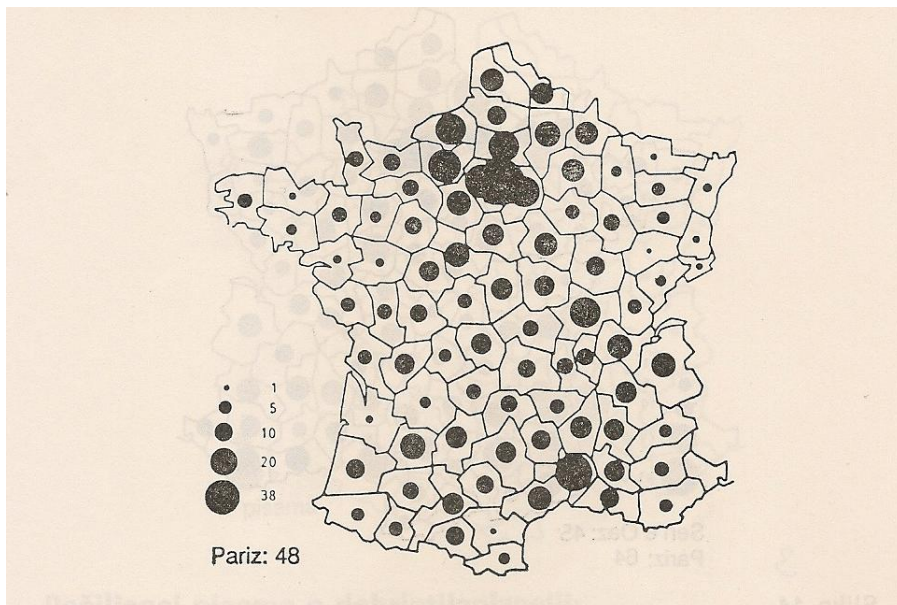
Nepoznati autor, 18. st., Jacques-René Hébert

Slika 3.

Jacques-Louis David, 1793.-94., „Générale Milhaud“

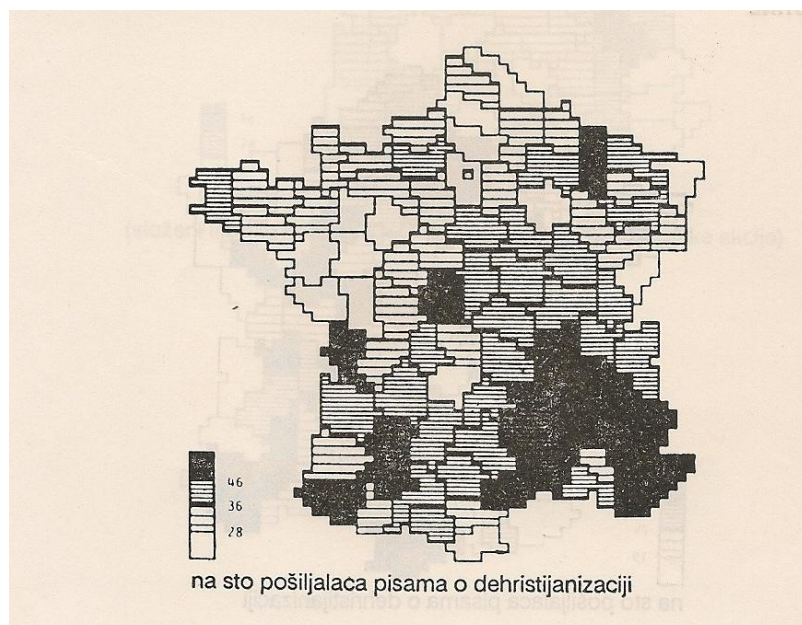
Na slici je general Édouard Jean Baptiste Milhaud, jedan od predstavnika naroda na misiji.

Slika 4.

„Pisma o kultu razuma“

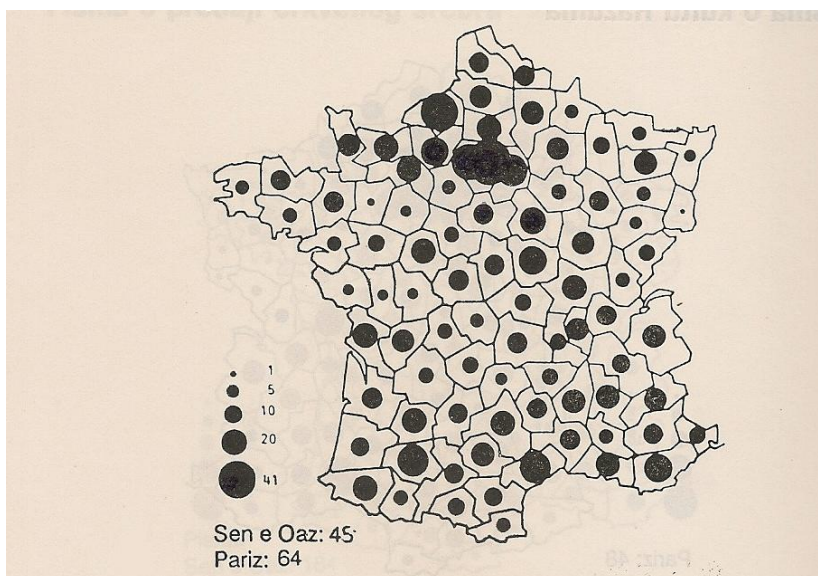
Broj pisama koji je pristigao u Konvent, a koja govore o kultu Razuma. Vidi se drastična razlika prema regijama, što ocrta samu zainteresiranost za kult.

Slika 5.

„Pisma o dekrizacijam“

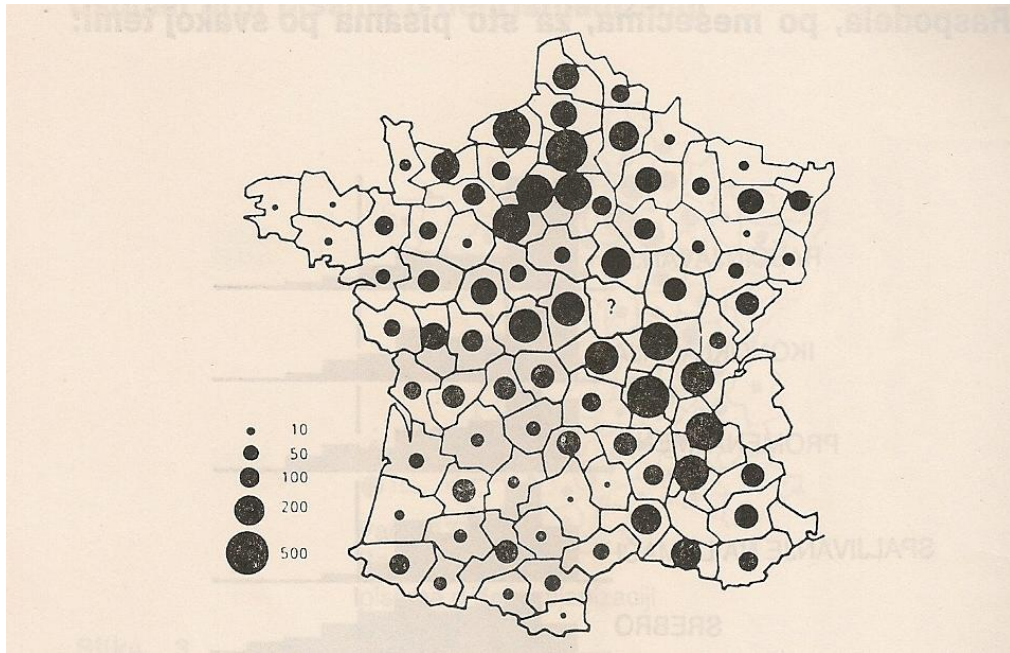
Udjel pisama narodnih društava u sveukupnom broju pisama o dekrizacijam po departmanima.

Slika 6.

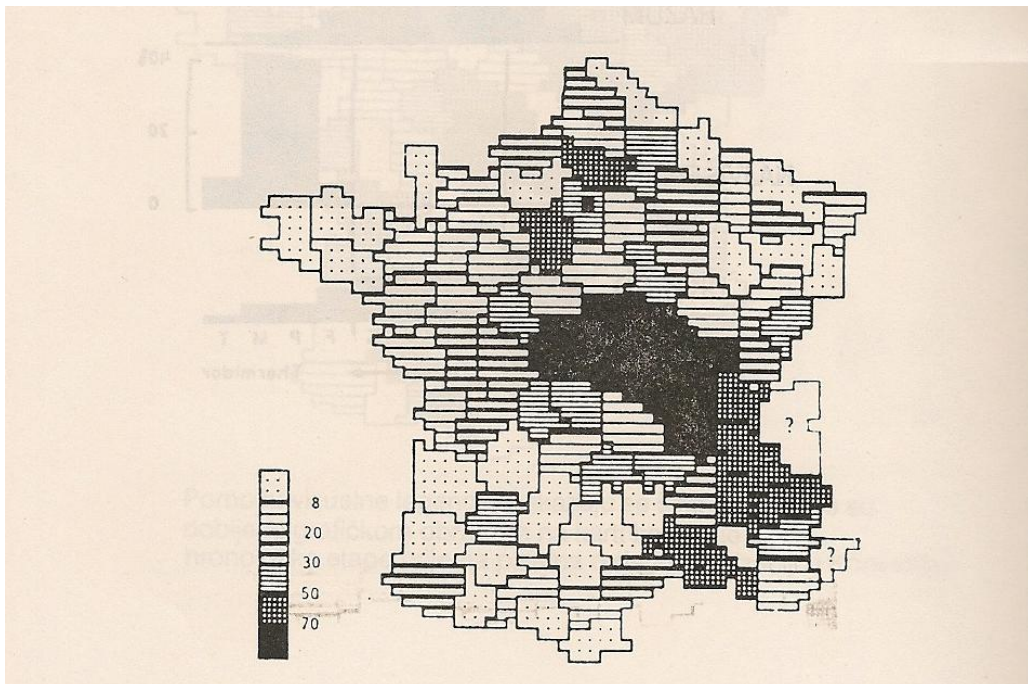
„Pisma o najvišem Biću“

Pisma koja su pristigla u Konvent a tiču se kulta Najvišeg Bića, premda departmanima. Vidi se određena sličnost prema zastuljenosti s kultom *Razuma*.

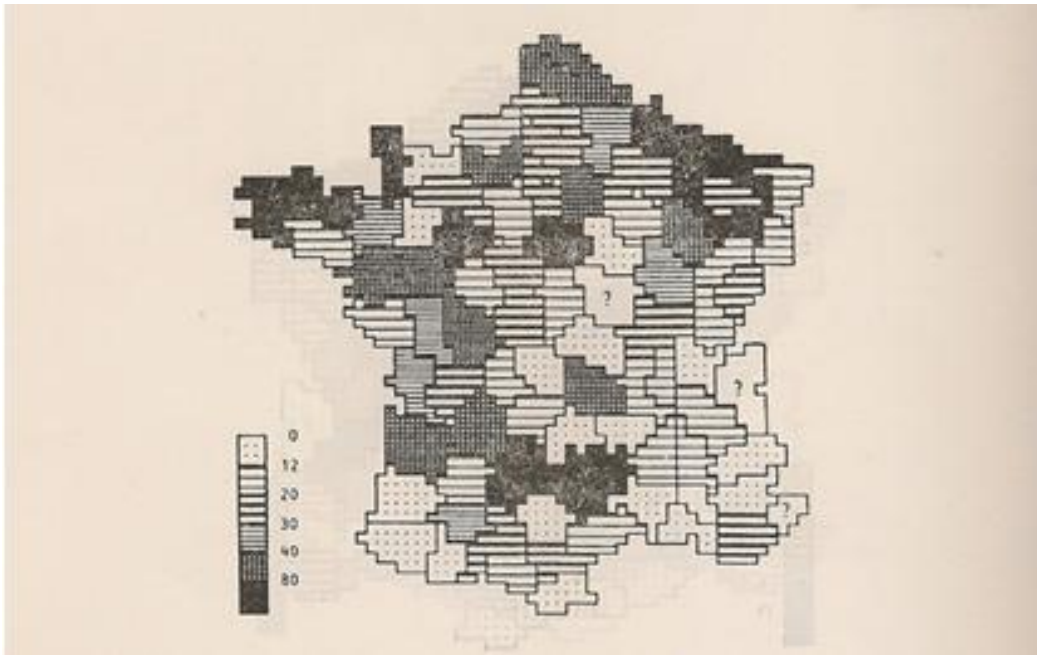
Slika 7.

„Broj svećenika koji se odrekao čina prema departmanima“

Slika 8.

„Svećenici koji su se odrekli čina, u odnosu na ukupan broj svećenika koji su morali položiti zakletvu ustavu, u postotcima“

Slika 9.

„Broj oženjenih svećenika na sto svećenika koji su se odrekli čina“

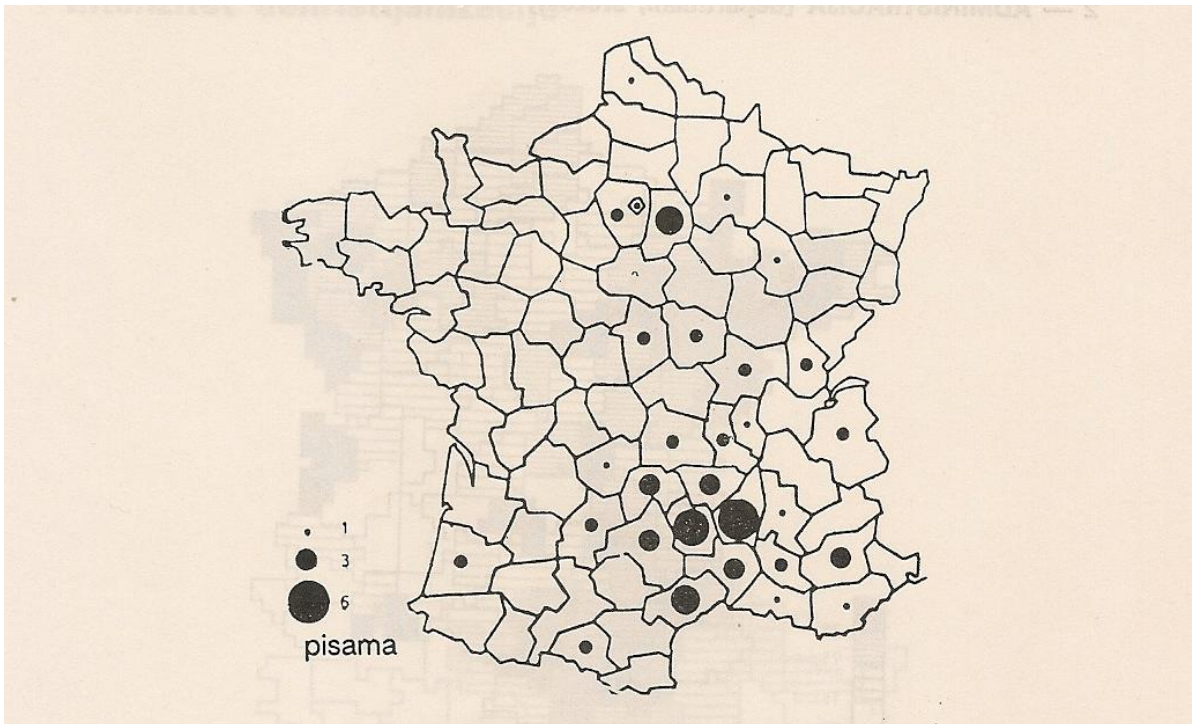
Slika 10.

Paul-Emile Boutigny, 19. st., „Guerre Vendee“

Slika 11.

Nepoznati autor, 19. st., „Chouans“

Slika 12.

„Pisma koja govore o otporu dekristijanizaciji“

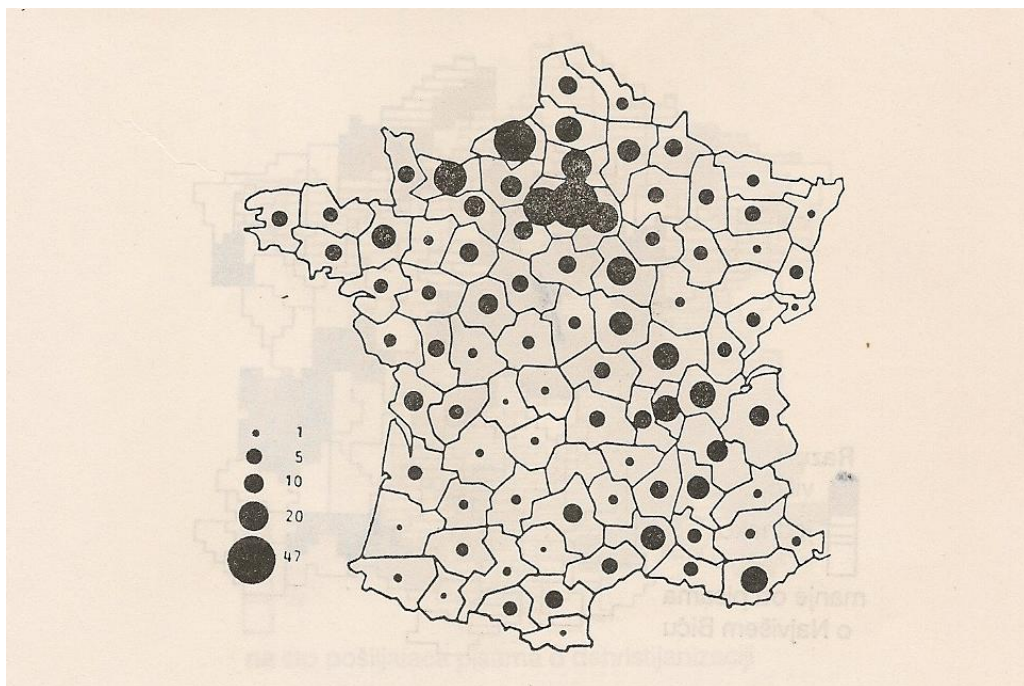
Slika 13.

Pierre Gabriel Berthault, 1795., „Massacre des Patriotes de Montauban“

Slika 14.

Pierre-Antoine Demachy, 1793., „La fête de l'Unité et de l'indivisibilité de la République“

Slika 15.

„Pisma o građanskim praznicima“

Slika 16.

„Božica Razuma“

Slika 17.

Jean-Baptiste Lesueur, 1790., „Arbre de la liberté“

30 21	28 19	26 17	24 15	22 13	20 11	18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22
29 20	27 18	25 16	23 14	21 12	19 10	17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22
28 19	26 17	24 15	22 13	20 11	18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22
27 18	25 16	23 14	21 12	19 10	17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22
26 17	24 15	22 13	20 11	18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22
25 16	23 14	21 12	19 10	17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22
24 15	22 13	20 11	18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22
23 14	21 12	19 10	17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22
22 13	20 11	18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
21 12	19 10	17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
20 11	18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
19 10	17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
18 9	16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
17 8	15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
16 7	14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
15 6	13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
14 5	12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
13 4	11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
12 3	10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
11 2	9 1	7 28	5 26	3 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
10 1	8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
8 28	6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
6 26	4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
4 24	2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
2 23	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22
1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22	1 22

Dopunski dan ili sanktiodni

Slika 18.

„Usporedba Gregorijanskog i Republikanskog kalendara“

Slika 19.

Salvatore Trasca, 18. st., „Vendemiaire“

Slika predstavlja utjelovljenje mjeseca *Vendemiaire* s republikansog kalendara.

Slika 20.

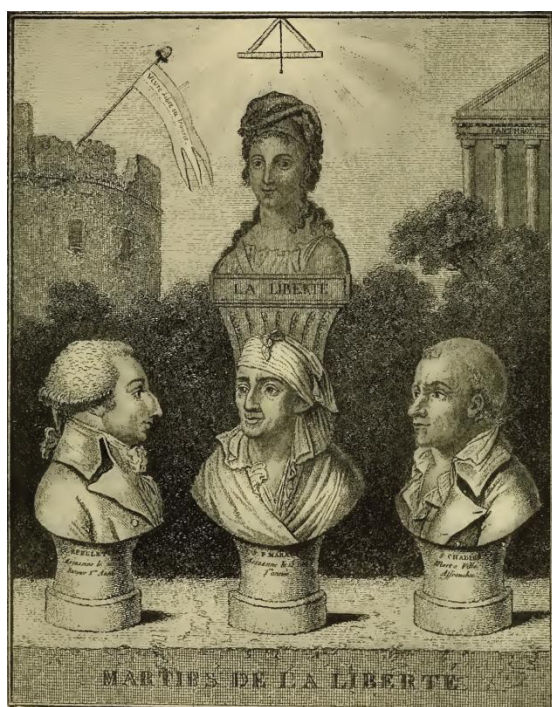
Nepoznati autor, 1793., „Fété de la raison“

Slika 21.

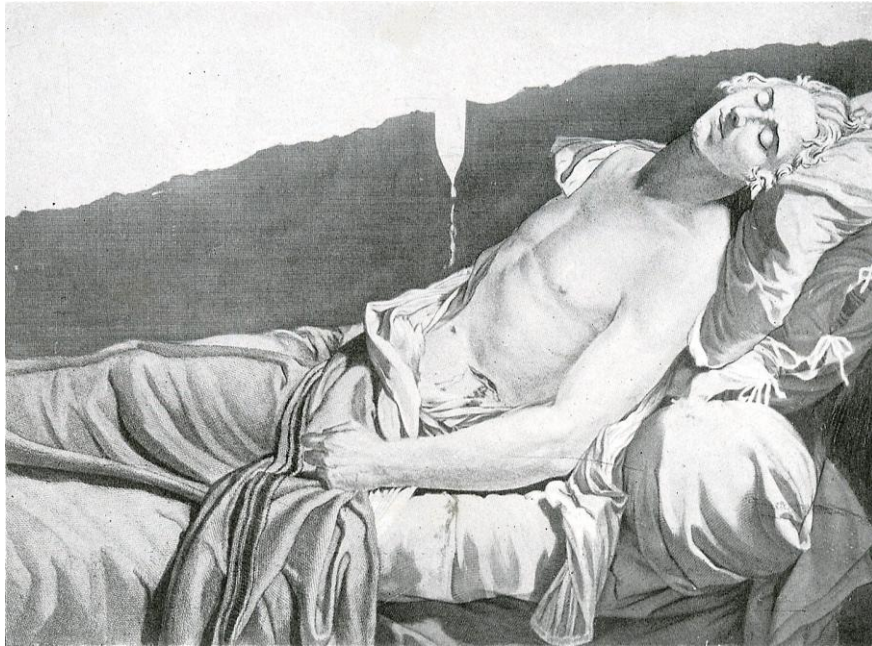
Antoine-Jean Gros, 1794., „Figure allégorique de la République“

Slika predstavlja utjelovljenje Republike.

Slika 22.

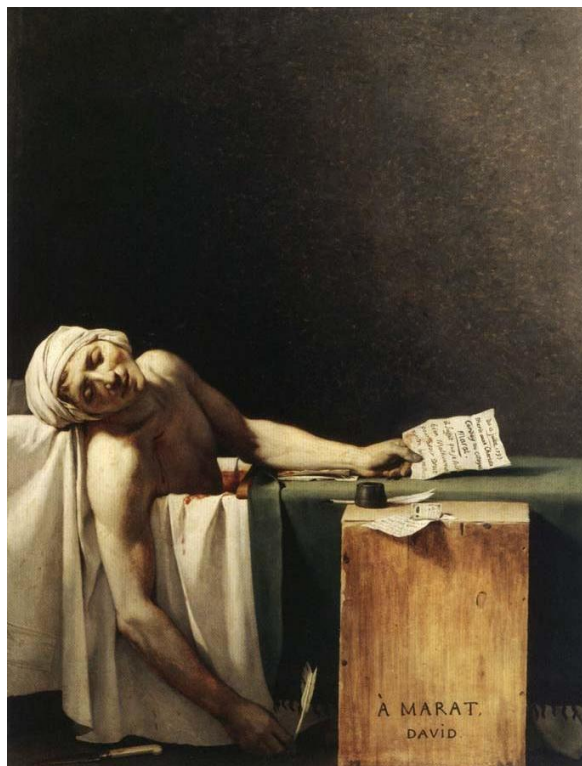
„Sveto trojstvo Mučenika Slobode i bista Slobode“

Slika 23.

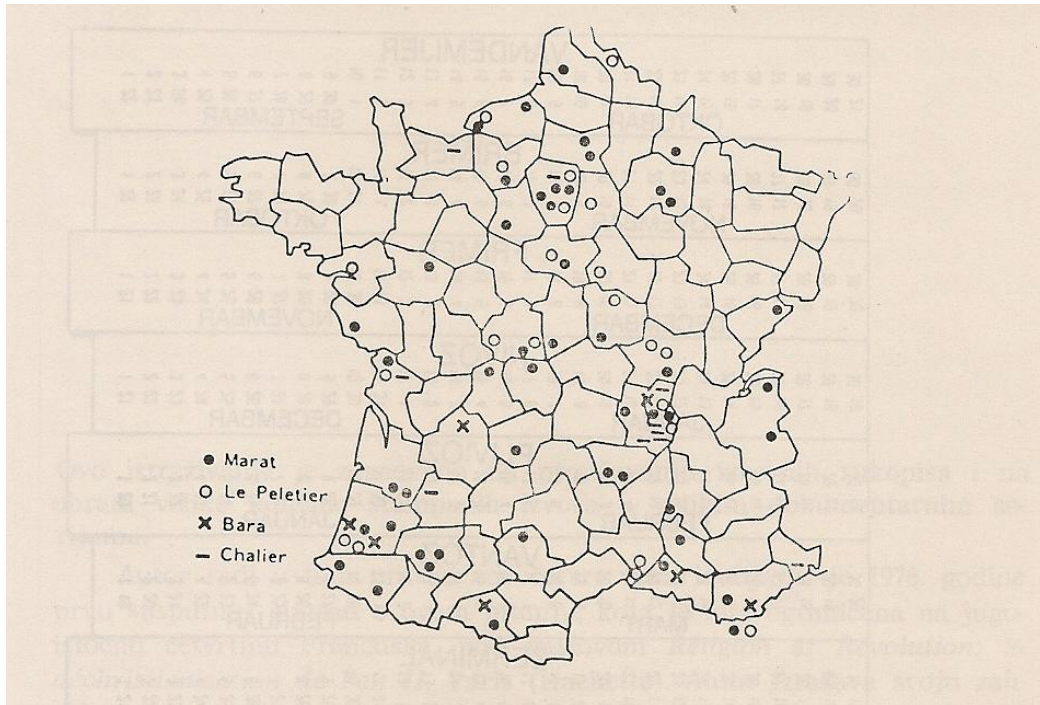
Jean-Jacques David, 1793., „Les derniers moments de Michel Lepeletier“

Slika predstavlja mrtvog Lepeletiera.

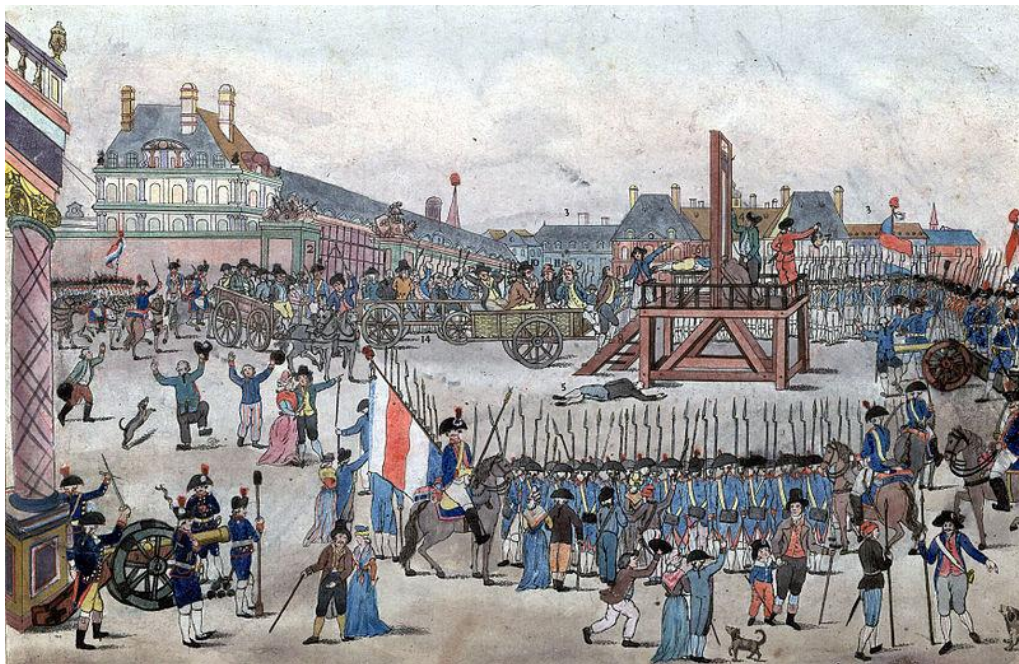
Slika 24.

Jacques-Louis David, 1793., „Le Mort de Marat“

Slika 25.

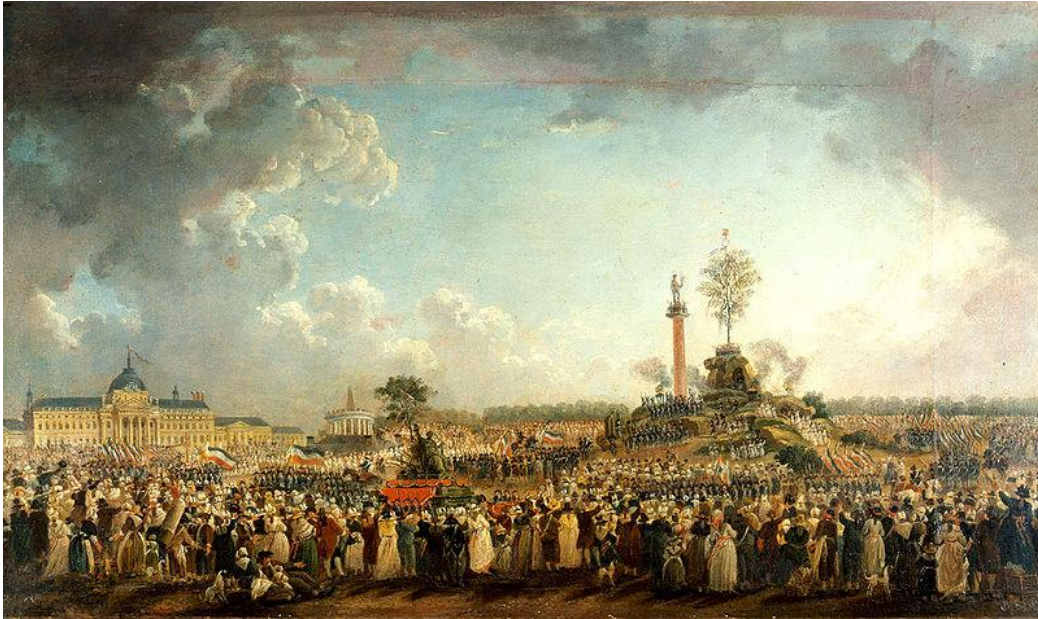
„Kult Mučenika Slobode, po revolucionarnoj toponimiji“

Slika 26.

Nepoznati autor, 1794., „Execution de Robespierre“.

Slika prikazuje pogubljenje Robespierri, zbog kojeg kult *Najvišeg Bića* pada u vodu.

Slika 27.

Pierre-Antoine Demachy, 1794., „Fête de l'Être suprême“

Slika prikazuje festival Najvišeg bića na Marsovom polju. Na desnoj polovici slike se vidi „planina“ na kojoj se nalazilo stablo slobode.

Slika 28.

Nepoznati autor, 1794., „Vue du jardin national et des décorations“

Spaljivanje kipa Ateizma, te zamjena kipom Razuma, na festivalu Najvišeg Bića.

Popis priloga

1. Slika 1. – *H. Rousseau, E. Thomas, 1889. Chaumette*
([http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:AduC_154_Chaumette_\(P.G.,_1763-1794\).JPG](http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:AduC_154_Chaumette_(P.G.,_1763-1794).JPG))
2. Slika 2. - *Nepoznati autor, 18. st., Jacques-René Hébert*
(<http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Hebert-1.jpg>)
3. Slika 3. - *Jacques-Louis David, 1793.-94., Générale Milhaud*
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Jean-Baptiste_Milhaud_IMG_2318.JPG)
4. Slika 4. – *Pisma o kultu razuma* (Vovelle, 1989: 183)
5. Slika 5. – *Pisma o dekristijanizaciji* (Vovelle, 1989: 185)
6. Slika 6. – *Pisma o najvišem Biću* (Vovelle, 1989: 184)
7. Slika 7. – *Broj svećenika koji se odrekao čina prema departmanima* (Vovelle, 1989: 180)
8. Slika 8. – *Svećenici koji su se odrekli čina, u odnosu na ukupan broj svećenika koji su morali položiti zakletvu ustavu, u postotcima* (Vovelle, 1989: 180)
9. Slika 9. – *Broj oženjenih svećenika na sto svećenika koji su se odrekli čina* (Vovelle, 1989: 182)
10. Slika 10. - *Paul-Emile Boutigny, 19. st., Guerre Vendee*
(http://en.wikipedia.org/wiki/File:GuerreVend%C3%A9e_1.jpg)
11. Slika 11. – *Nepoznati autor, 19. st., Chouans*
(http://en.wikipedia.org/wiki/File:Chouans_in_the_Vendee.png)
12. Slika 12. – *Pisma koja govore o otporu dekristijanizaciji* (Vovelle, 1989: 185)
13. Slika 13. - *Pierre Gabriel Berthault, 1795., Massacre des Patriotes de Montauban*
(http://www.michaelfinney.co.uk/catalogue/category/item/index.cfm?asset_id=6092)
14. Slika 14. - *Pierre-Antoine Demachy, 1793., La fête de l'Unité et de l'indivisibilité de la République* (http://www.insecula.com/oeuvre/photo_ME0000065263.html)
15. Slika 15. – *Pisma o građanskim praznicima* (Vovelle, 1989: 183)
16. Slika 16. – *Božica Razuma* (Anderson, 1912: 402)
17. Slika 17. - *Jean-Baptiste Lesueur, 1790., Arbre de la liberté*
(<http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:LibertyTreePlanting.jpg>)
18. Slika 18. – *Usporedba Gregorijanskog i Republikanskog kalendara* (Vovelle, 1989: 190)
19. Slika 19. – *Salvatore Tresca, 18. st., Vendemiaire*
(<http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Vendemiaire.jpg>)
20. Slika 20. - *Nepoznati autor, 1793., Fête de la raison*
(http://en.wikipedia.org/wiki/File:F%C3%A0te_de_la_Raison_1793.jpg)

21. Slika 21. - *Antoine-Jean Gros, 1794., Figure allégorique de la République*
(<http://www.propagandatheory.com/history-of-propaganda/propaganda-from-the-french-revolution-frances-symbols/>)
22. Slika 22. – *Sveto trojstvo Mučenika Slobode i bista Slobode* (Anderson, 1912: 373)
23. Slika 23. - *Jean-Jacques David, 1793., Les derniers moments de Michel Lepeletier*
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Lepeletier-David_1.JPG)
24. Slika 24. – *Jacques-Louis David, 1793., Le Mort de Marat*
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Death_of_Marat_by_David.jpg)
25. Slika 25. – *Kult Mučenika Slobode, po revolucionarnoj toponimiji* (Vovelle, 1989: 189)
26. Slika 26. – *Nepoznati autor, 1794., Execution de Robespierre*
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Execution_robepierre_saint_just....jpg)
27. Slika 27. – *Pierre-Antoine Demachy, 1794., Fête de l'Être suprême*
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:F%C3%A0te_de_l%27Etre_supr%C3%A0me_2.jpg)
28. Slika 28. – *Nepoznati autor, 1794., Vue du jardin national et des décorations*
(http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:F%C3%A0te_de_l%27Etre_supr%C3%A0me_1.jpg)